
Etik och politik: Kärnvapen och internationalism

AV KJELL GOLDMANN OCH KRISTINA BORÉUS¹

Denna uppsats behandlar problem som är förknippade med att på moralisk grund ta ställning i två politiska frågor. Den ena gäller kärnvapenavskräckning: är det från etisk synpunkt önskvärt att verka för en förändring eller avveckling av kärnvapenmakternas nuvarande avskräckningspolitik, eller bör man tvärtom verka för att en avskräckningspolitik av nuvarande typ bibehålls? Den andra frågan gäller ett program för förändring av de internationella relationerna som kan kallas internationalism och som går ut på att öka fredschanserna genom att stärka den internationella rätten och de internationella organisationerna samt öka det internationella utbytet och umgänget. Är det från etisk synpunkt önskvärt att vara internationalist i denna mening?

Syftet med uppsatsen är inte att argumentera för någon viss ståndpunkt i dessa frågor utan att diskutera några av de etiska överväganden som kan behöva göras av den som söker komma fram till ett ställningstagande. Härvid är det intressant att jämföra kärnvapenavskräckning och internationalism med varandra. Dessa politiska handlingslinjer har det gemensamt att de gäller freden och säkerheten men eljest är de av olika karaktär och belyser olika sidor av freds- och säkerhetspolitikens etiska problematik.

Förhållandet mellan etik och politik kan diskuteras i två perspektiv, det ena konstruktivt och det andra skeptiskt. Från en synpunkt är uppgiften att klargöra vilka politiska krav som etiken ställer och därmed att göra det lättare för oss att handla moraliskt i politiken. Från en annan synpunkt är uppgiften att kritiskt granska övertalningsförsök: det är en fördel i den politiska kampen att kunna övertyga om att man själv men inte motståndaren har moralen på sin sida, och det är därför väsentligt att förhålla sig skeptisk till etiska anspråk.

Död och dödande har moralisk laddning, och därmed säkerhetspolitiken. Det finns en mer än

tusenårig tradition av att betrakta frågor om krig och fred som moraliska (Teichman 1986). I dagspolitiken framträder de säkerhetspolitiska frågornas moraliska laddning på flera sätt: genom att uttryckliga hänvisningar görs till moraliska principer, genom att ståndpunkter legitimeras av professionella etiker som biskopar eller akademiska filosofer, ibland mera antydningssvis, som när kärnvapenfria zoner eller fredsforskning ställs i motsats till säkerhetspolitikens eller statsvetarens påstådda benägenhet för cynisk realpolitik.

Kärnvapenavskräckning och internationalism representerar två typer av freds- och säkerhetspolitik: den direkta och den indirekta. Med direkt freds- och säkerhetspolitik menas härvid sådan som är inriktad på själva krigsförberedelserna, och med indirekt sådan som avser att förändra bakgrundsfaktorer av betydelse för krigsförberedelserna och krigsriskerna. Exempel på direkt freds- och säkerhetspolitik är avskräckning och nedrustning. Exempel på indirekt freds- och säkerhetspolitik är att förändra människorna genom information och undervisning, att förändra de nationella politiska systemen genom demokratisering, och att förändra det internationella systemet genom internationalism (Goldmann och Robertson 1988, s 2-7).

Debatten om moralen och säkerhetspolitiken har i huvudsak gällt de direkta aspekterna. Denna diskussion har på 1980-talet tillförts en våg av litteratur om den kanske största moraliska utmaningen i mänsklighetens historia, nämligen kärnvapenavskräckningen. Som aldrig förr ställs här frågan om rustningar och moral på sin spets. De moraliska frågor som de indirekta åtgärderna aktualiserar är däremot, såvitt vi vet, föga diskuterade i litteraturen. I det följande skall vi först klarlägga några frågor i debatten om kärnvapenmoral för att därefter, med detta som bas, diskutera internationalismens etik.

1. Etik och politik: några utgångspunkter

Det är inte möjligt att här ta upp en diskussion av moralfilosofins metafrågor.² Vi nöjer oss med att ange några av de begrepp vi kommer att använda.

En distinktion som brukar anses avgörande är den mellan konsekvensetik och pliktetik. Från konsekvensetisk synpunkt beror en handlingsmoraliska halt på dess effekter. Vad som är det rätta beslutet i en given situation kan avgöras endast genom att man ställer de olika handlingsalternativen mot varandra och jämför konsekvenserna. Därmed uppstår frågan vad hos konsekvenserna det är som räknas moraliskt. Ett vanligt var – det som ges av den hedonistiska utilitarismen – är att man bör välja det handlingsalternativ som leder till mest lycka i förhållande till lidande i världen. Konsekvenserna för levande varelsers lycka och lidande avgör den moraliska värderingen av ett politiskt krav.

Från pliktetisk eller deontologisk synpunkt (deon = plikt) är en handling god eller ond oberoende av dess effekter. Vad som anses göra en handling till i sig själv ond eller god kan variera. En tanke av deontologisk typ, vilken tycks spela roll för många människors föreställningar om krig och fred, är att sinnelaget eller intentionerna är det moraliskt betydelsefulla. En annan tanke är att det som gör en handlingsregel moraliskt bindande är att den uttalats av en viss normkälla, tex bibeln eller koranen, påven eller FN. Filosofihistoriens främsta exempel på deontologisk etik torde dock vara Kants kategoriska imperativ, vilket bli innefattar principen att alla människor har ett egenvärde som det är en plikt att respektera.

En missuppfattning är att endast pliktetiker har bestämda handlingsregler. Man kan föreställa sig en konsekvensetiker som hävdar att en viss handlingsregel – ”du skall icke dräpa!” – bör följas av alla, men då inte därför att detta är det femte budordet utan därför att det i det långa loppet har de bästa konsekvenserna, om alla alltid följer detta bud. Uppfattningen är känd som regelutilitarism och brukar kontrasteras mot handlingsutilitarismen, för vilken varje ny handling bedöms för sig. Det kan tilläggas, att skillnaden mellan deontologi och regelutilitarism inte alltid är så klar i praktiken; exempel finns i det följande.

En annan missuppfattning är att konsekvensetiken är självisk och pliktetiken osjälvisk. Det kan vara tvärtom. Utilitaristen har att väga in effek-

terna för alla av de olika handlingsalternativen, och inte bara konsekvenserna för honom eller henne själv. Vad pliktetikern beträffar skulle man kunna hävda, att det ligger något egoistiskt i att för sin egen rättfärdighets skull följa en princip oavsett vad andra drabbas av som följd av detta. Konsekvensetikern är inte nödvändigtvis egoistisk och pliktetikern är inte nödvändigtvis altruistisk.

Vi vill belysa de svårigheter som kan uppkomma för den som vill ta ställning i en politisk fråga på etisk grund eller – samma sak i ett annat perspektiv – vad den som möter moraliskt-politiska marknadsföringsförsök har anledning att vara uppmärksam på. Det tycks som om osäkerhet eller oenighet kan uppstå i åtminstone tre hänseenden vid en moralisk prövning av handlingsalternativen i en politisk fråga: beträffande (1) *de moraliska utgångspunkterna* – deras giltighet, innebörd och inbördes förhållande; (2) genomförbarheten av de förmodade *handlingsalternativen*; och (3) de *konsekvenser* som valet av det ena eller andra handlingsalternativet skulle få.

De moraliska utgångspunkterna. Ett karakteristiskt problem för en pliktetiker är att tolka innebörden i generella principer eller att bedöma den logiska kraften eller moraliska auktoriteten i olika tolkningar av dem. Den mest väletablerade föreställningen om vad som skiljer rättfärdig från orättfärdig krigföring är förmodligen den att våld är tillåtet i självförsvar men endast i självförsvar. Om hur denna princip skall tolkas finns en stor litteratur, och oenighet härom är en källa till många kontroverser om det moraliska eller omoraliska i konkreta fall av krigföring.

Även konsekvensetikern kan ha problem med de moraliska utgångspunkterna. Han eller hon måste på något sätt ta ställning till vilka konsekvenser av olika handlingsalternativ som är moraliskt relevanta, och den konkreta innebörden i uttryck av typ människors ”lycka” och ”lidande” är inte alltid klar.

Ett näraliggande problem gäller hur skilda kriterier för vad som är rätt och orätt förhåller sig till varandra. Man brukar ställa kravet att ett moralsystem skall vara motsägelsefritt. Å andra sidan tycks det uppenbart, att människor faktiskt brukat godta sinsemellan oförenliga krav som moraliskt bjudande. Visserligen skall du enligt femte budordet icke dräpa, men samtidigt skall du enligt det fjärde hedra din fader och din moder; världshistorien och världslitteraturen inne-

håller många personer som sett detta som en moralisk konflikt. Ett likartat – egentligen samma – dilemma är att allmänt godtagna föreställningar om *jus ad bellum* kan komma i konflikt med likaledes allmänt godtagna föreställningar om *jus in bello*, tex när det gällde vad de allierade kunde tillåta sig i kampen mot Hitler (Walzer 1977). Inte bara freden (människors lidande) utan även friheten och demokratin (människors lycka) står på spel i situationer av typ München 1938, brukar man vidare påpeka.

Problem av denna typ är lösta om det kan visas, att det finns moralisk grund för att ge ett kriterium företräde, tex det femte budordet, *jus in bello* eller friheten. Om detta inte går, om det inte föreligger ett moraliskt prioritetsförhållande, har däremot varje moraliskt anspråk undergrävt och det som återstår är något mera obestämt, nämligen en etisk optimering. Ett huvudproblem för den som vill handla rätt i kärnvapenfrågan är, som vi strax skall se, att man från pliktetiska och konsekvensetiska utgångspunkter kan komma till radikalt motstridiga resultat. Den hållning vi kallar internationalism präglas likaså av normkonflikter som kan göra det svårt att bestämma om den moraliska människan bör vara internationalist och hur han eller hon i så fall bör förhålla sig i konkreta situationer.

Handlingsalternativen. Ett ytterligare problem såväl för den som vill fatta moraliska beslut som för den som vill värja sig mot moralisk övertalning är att avgöra i vad mån som olika tänkbara handlingsalternativ är genomförbara. Frågan brukar vara om ett eller annat moraliskt lockande alternativ är "realistiskt". Oenighet uppstår regelmässigt om det mänskliga möjliga (oändliga fredsdebatter har förts om den mänskliga naturen) och det tekniskt möjliga (jämför diskussionen om alternativen till kärnkraft) för att inte tala om det som brukar kallas det politiskt möjliga.

Denna tanke är inte helt lätt att precisera. Den förutsätter, att man skiljer mellan ställningstagandet för eller emot ett handlingsalternativ, innebörden i handlingsalternativet samt konsekvenserna av att handlingsalternativet genomförs. Antag att någon lanserar tanken att man genom att ta ner månen skulle befrämja freden och säkerheten. Detta handlingsalternativ är rimligen "realistiskt" på det sättet att ingenting hindrar oss att ta ställning för, ja bedriva kampanjer för månedtagning. Det är från två andra synpunkter dess "realism" kan ifrågasättas. Det kan

diskuteras dels om månen kan tas ner, dels om månedtagning skulle befrämja fred och säkerhet. Med frågan om genomförbarheten av ett handlingsalternativ avser vi det förra men inte det senare.

I allmänhet är det svårare än då det gäller månedtagning att dra en gräns mellan frågan om genomförbarheten av ett politiskt handlingsalternativ och frågan om effekterna av att det genomföres. Likväl skall vi göra ett försök. För överväganden om etik och internationell politik är det av betydelse om kärnvapenavrustning, internationalism m m är genomförbara handlingsprogram eller luftslott. Detta skiljer vi i det följande från frågan vilka konsekvenser sådana åtgärder skulle ha, om de genomfördes.

Konsekvenserna. Medan handlingsalternativens genomförbarhet kan vara ett problem för både pliktetikern och konsekvensetikern, har den senare att brottas med den ytterligare svårigheten att konsekvenserna av handlingsalternativen kan vara svårbedömda. Ingen kan vara mera medveten om hur litet vi vet om sammanhangen i internationell politik än den som forskar inom detta område. Hanteringen av konsekvensosäkerhet är, skall vi hävda, ett etiskt huvudproblem när det gäller såväl kärnvapenavskräckning som internationalism.

2. Etik och kärnvapen

2.1 Debattläget

Vi skall nu ange några huvuddrag i debatten om etik och kärnvapenstrategi. Någon fullständig genomgång av den omfattande kärnvapenetiska litteraturen har vi inte kunnat göra; vår förhoppning är att huvudfrågorna framgår tillräckligt väl i de smakprov vi tagit del av. Det följande grundar sig i första hand på två samlingsverk med bidrag av akademiska filosofer och statsvetare: *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy* (Hardin et al 1985) samt *Nuclear Rights / Nuclear Wrongs* (Paul et al 1986). Därtill har lagts ett av de mest genomarbetade inläggen i diskussionen om kärnvapen och moral, *Nuclear Ethics* av Joseph S Nye (1986).³

Vårt material utgörs alltså av inlägg i den debatt mellan "filosofer" och "strateger" som kärnvapenutvecklingen och fredsrörelsevågen i början av 1980-talet gav upphov till. Det bör framhållas, att radikalpacifistiska argument spelade en underordnad roll i denna diskussion och därmed gör

det också i denna uppsats; även de debattdeltagare som förespråkade kärnvapenavrustning föreföll angelägna att argumentera på icke radikalpacifistisk grund. Det bör också påpekas, att de strategiska resonemang som förekom i denna debatt kan te sig torftiga för den som är bekant med alla turerna i kärnvapenlitteraturen. Syftet med det följande är emellertid inte att behandla kärnvapenfrågan i dess helhet utan bara att belysa vissa moralfilosofiska problem.

Den kärnvapensituation som debatten utgick från och som successivt utvecklades under 1960- och 1970-talen skulle kunna ges beteckningen "MAD-plus" (uttrycket kommer från Art 1985). MAD, kärnvapenlitteraturens mest kända akronym, står för "Mutually Assured Destruction" – det tillstånd som uppkommit i och med att båda sidor förskaffat sig en säker förmåga att tillfoga motståndaren "oacceptabel" skada i ett andra slag. I den västliga "strategiska debatten" blev det på 1960-talet en dominerande tanke att MAD skulle undanröja riskerna för kärnvapenkrig, leda till överenskommelser om rustningsreglering och bana väg för avspänning; i en värld av MAD bleve gemensam säkerhet ofrånkomlig på det sättet att bägge parter bleve tvingade att för sin egen säkerhets skull garantera motpartens (Buzan 1987:147–51).

Detta blev emellertid varken Förenta staternas eller Sovjetunionens politik. MAD ansågs inte lösa västsidans kardinalproblem: att med USA:s kärnvapen trovärdigt avskräcka från anfall mot USA:s allierade fastän Sovjetunionen kunde tillfoga USA oacceptabel skada som vedergällning. Den sovjetiska rustningsutvecklingen på 1970-talet visade, att MAD inte heller i Moskva ansågs tillfredsställande. Den strategiska debatten kom till stor del att gälla den lämpliga utformningen av plusset i MAD-plus. Det blev tydligt att det är fråga om ett dilemma, eller om man så vill en paradox eller en motsägelsefullhet: det som undergräver avskräckningen under MAD är att vedergällning drabbar även vedergällaren; ett hot om mera begränsade motåtgärder minskar de risker avskräckaren skulle löpa och ökar därmed avskräckningens trovärdighet; men det som ytterst förmodas avskräcka är likväl upptrappningsrisken och därmed risken för det totala kärnvapenkriget. I den mån som denna diskussion rört moralfrågor, har den gjort det på ett konsekvens-etiskt sätt.

Från moralfilosofisk synpunkt är det mera givande att studera argumentationen för stånd-

punkter som innebär att MAD-plus avvisas. MAD-plus har angripits från åtminstone fyra håll; åtminstone fyra alternativ till MAD-plus har påståtts vara moraliskt överlägsna: (1) kärnvapenavrustning, (2) andraslagsvedergällning, (3) begränsad "counterforce" samt (4) strategiskt försvar. I det följande skall några etiska argument för dessa alternativ belysas. Sedan görs ett försök att ange det centrala i kärnvapenavskräckningens moraliska problematik.

2.2 De moraliska alternativen⁴

Kärnvapenavrustning. I den mer än tusenåriga debatten om krig och moral har två idétraditioner stått mot varandra: å ena sidan pacifismen, å andra sidan föreställningen om *bellum justum*, det rättfärdiga kriget (Teichman 1986). Pacifismen har alltid varit politiskt marginell. Det är *bellum justum*-traditionen som gått segrande fram. Principer har utvecklats för den moraliska värderingen av krigshandlingar – principer för såväl *jus ad bellum* som *jus in bello*. Debatten om kärnvapen och moral utgår till stor del från föreställningar om *jus in bello* och för dem som förespråkar kärnvapenavrustning är dessa ibland avgörande.⁵

Två principer är av särskild betydelse i detta sammanhang. Den ena är principen om proportionalitet: den skada som krigföringen vållar skall vara mindre än det som kan vinnas med den. Den andra är känd som principen om diskrimination: det föreligger en skyldighet att diskriminera mellan stridande och icke-stridande på motsidan, eller mellan "skyldiga" och "oskyldiga", och de icke-stridande eller "oskyldiga" skall ha immunitet. Särskilt diskriminationsprincipen har blivit föremål för en omfattande tolkningsdebatt. En svårighet är att dra gränsen mellan stridande och icke-stridande (anställda i vitala industrier?) respektive skyldiga och oskyldiga (de som passivt fogat sig i en aggressiv regims åtgärder?). En annan är att avgöra hur man skall förhålla sig till skador som drabbat civilbefolkningen som biprodukter av krigshandlingar mot militära mål.⁶

Vad kärnvapenavrustare brukar hävda är att dessa tolkningsfrågor är oväsentliga: hur principerna om proportionalitet och diskrimination än tolkas, skulle ett kärnvapenkrig utgöra det mest uppenbara brott mot dem. Det vore fråga om

... the deliberate wrongful killing – the murder – of vast numbers of wholly innocent persons ... I cannot see how it could possibly be thought other than absolutely wrong ... To engage in nuclear war seems to me to

be the morally worst and most despicable action conceivable. (Wasserstrom 1985:23)

Detta gäller även om det vore fråga om självförsvar (Donaldson 1985); inte ens den mest solklara *jus ad bellum* kan rättfärdiga ett så gigantiskt brott mot *jus in bello* som ett kärnvapenkrig.

En invändning som brukar göras är att man kan tänka sig starkt begränsad användning av kärnvapen som vore både proportionell och diskriminerande, tex användning av slagfältskärnvapen eller av precisionsvapen mot strategiska militära mål. På detta har kärnvapenavrustaren två svar: dels att även "begränsade" kärnvapenkrig drabbar civila och oskyldiga i oacceptabel utsträckning, dels att upptrappningsrisken vore oacceptabelt stor. Föreställningen om ett begränsat kärnvapenkrig är en illusion, säger kärnvapenavrustaren (tex Roszak 1985).

De som förespråkar kärnvapenavrustning hävdar alltså, vanligen på deontologisk grund, att krigföring med kärnvapen är ond. Nästa steg är att visa, att detta gäller inte bara användandet utan även blotta innehavet av kärnvapen. Även många som talar för kärnvapenavskräckning godtar, att kärnvapenkriget vore en moralisk katastrof. För dem är det en avgörande moralisk skillnad mellan kärnvapenkrig och kärnvapenavskräckning: det kärnvapenavskräckningen går ut på är, som de ser det, att förhindra den moraliska katastrof, som kärnvapenkriget vore.

Förhållandet mellan krig och avskräckning framstår därför i den moralfilosofiska diskussionen som ett huvudproblem för den kärnvapenavrustare som har pliktetiska utgångspunkter. Hur kan man av det förhållandet att krigföring med kärnvapen är en ond handling sluta sig till att kärnvapenavskräckning är en ond politik? Den som hävdar att det finns en plikt att avveckla all kärnvapenavskräckning, anses behöva ha ett bra svar på denna fråga.

Åtminstone fyra möjligheter prövas i den litteratur vi läst.

Den första och den klassiska, är att hävda, att intentionen att begå en ond handling i sig själv är ond. Detta kan motiveras på flera sätt. Ett är att hävda, att intentioner har konsekvenser; här glider pliktetik över i konsekvensetik. Intentionen att under vissa betingelser begå den onda handlingen x ökar sålunda sannolikheten för att x faktiskt kommer att begås, till följd av dess effekter på aktören själv lika väl som på den mot vilken x skulle riktas. Ett annat resonemang är att

det som avgör den moraliska halten av en handling är i vad mån som andras intressen och välfärd beaktats i våra överväganden. Även detta skulle göra blotta intentionen att under vissa betingelser begå en ond handling moraliskt förkastlig (Dworkin 1985). Det vi här gör – det bör kanske sägas – är att till några få meningar reducera en diskussion som haft stor omfattning och komplexitet, särskilt i kristna kretsar.

Föreställningen om omoraliska intentioner är "the most familiar and probably the most widely accepted moral objection to the policy of nuclear deterrence" (McMahan 1985:141) och har förblivit "popular with the anti-nuclear public" (Lackey 1986:156). Från moralfilosofisk synpunkt har den emellertid kommit att te sig diskutabel; uppfattningen har spritt sig att principen om omoraliska intentioner är ohållbar (s157). Att hävda att intentioner är onda om de har onda konsekvenser öppnar, har det sagts, dörren för resonemang även om de positiva konsekvenser för freden och säkerheten som avskräckningspolitiken kan ha. Argumentet att saken hänger på vems intressen och välfärd som beaktats leder till den enligt kritikerna absurda konsekvensen att intentionen att begå den onda handlingen x och själva begåendet av x – kärnvapenavskräckning och kärnvapenkrigföring – blir moraliskt likvärdiga (McMahan 1985:143–53). Det finns, har det hävdats, ett behov av en mera hållbar, deontologiskt grundad argumentation mot kärnvapenavskräckning än att intentioner kan vara onda.

Några författare har försökt erbjuda en sådan genom att utgå från risk i stället för intention. Principen om likvärdighet mellan handlingar och intentioner skulle kunna ersättas med regeln att "it is wrong, other things being equal, to risk doing that which it would be wrong to do and wrong to support a policy which carries a risk of wrongdoing" (McMahan 1985:159). Det som i så fall värderas moraliskt är inte intentionen utan "the act of risk creation" (Lackey 1986:159). Vad som kallats parallellismprincipen har föreslagits för att definiera skillnaden mellan risker som det är moraliskt respektive omoraliskt att ta:

It is morally permissible to take X statistical lives in order to save Y statistical lives in circumstances C if, and only if, it is morally permissible to take X actual lives in order to save Y actual lives in circumstances C. (Lackey 1986:168)

Den som föreslagit denna princip anser att den

gör det uppenbart att kärnvapenavskräckning är moraliskt oacceptabel, i varje fall vad USA anbelangar – och detta utan att man behöver ta sin tillflykt till det ohållbara antagandet om "wrongful intentions" eller till konsekvensetik.

Ett tredje sätt att se på förhållandet mellan (det uppenbart omoraliska) kärnvapenkriget och (den inte lika uppenbart omoraliska) avskräckningen har föreslagits av Goodin. Han börjar med att påpeka, att såväl kärnvapenavskräckningens logik som en del av den filosofiska avskräckningskritiken är probabilistiska, givetvis inklusive den just refererade tankegången om omoraliska risker. Dessa probabilistiska antaganden är godtyckliga, enligt Goodin. Vi vet ingenting om dessa sannolikheter. Därför bör vi, hävdar Goodin, resonera i possibilistiska termer i stället för probabilistiska: möjlighet är nyckelordet, inte risk.

Tre kategorier finns: det omöjliga, det möjliga och det säkra. Om något är moraliskt önskvärt, bör vi göra det möjligt i stället för omöjligt, säkert i stället för möjligt. Om något är moraliskt icke önskvärt, bör vi göra det möjligt i stället för säkert, omöjligt i stället för möjligt. En possibilistisk analys är, hävdar Goodin, relevant under tre betingelser: (a) valet av handlingsalternativ kan leda till en moraliskt signifikant skillnad i utfall, (b) sannolikhetsbedömningar av förhållandet mellan handling och utfall är mycket otillförlitliga, och (c) bedömningarna av vad olika handlingsalternativ gör möjligt eller omöjligt är mycket säkra. Enligt Goodin gäller, med vissa reservationer, dessa villkor i fråga om kärnvapen, och det finns därför moraliska skäl för unilateral kärnvapenavrustning. Villkoren är att högst en supermakt med kärnvapen finns kvar efter avrustningen samt att denna har ett "minimum av rationalitet" och följer "standardmålen i internationell politik"; den kvarvarande kärnvapenmakten får inte vara "starkt irrationell" eller inriktad på folkmord o dyl (Goodin 1985).

Hoekema har föreslagit ett fjärde sätt att se på förhållandet mellan krig och avskräckning, nämligen som en fråga om legitima respektive illegitima hot. Han formulerar vad han kallar "the Wrongful Threat Principle": "To threaten to do what one knows to be wrong is itself wrong". Denna regel är emellertid inte kategorisk; det går att föreställa sig situationer där vad som eljest vore ett illegitimt hot skulle kunna rättfärdigas av att det gav möjlighet att avvärja en katastrof. Problemet är att avgöra vilka ytterligare villkor

som måste uppfyllas för att ett normalt illegitimt hot skall kunna anses moraliskt godtagbart. Hoekema anger fem nödvändiga villkor: (1) den skada som hotet gäller är begränsad, (2) hotet har begränsad varaktighet, (3) hotet är trovärdigt, (4) den hotade är farligt irrationell, och (5) det finns inga andra sätt att påverka den hotade. Han hävdar att flertalet av dessa villkor inte uppfylls när det gäller kärnvapenavskräckning (Hoekema 1986).

I den kvalificerade diskussionen om etik och strategi är det alltså en spridd uppfattning att kärnvapenavskräckning är moraliskt oacceptabel. Mellan företrädare för denna ståndpunkt pågår ett meningsutbyte om det moralfilosofiskt korrekta sättet att motivera den. En huvudfråga är hur man skall motivera att inte endast krigföring utan även avskräckning med kärnvapen är moraliskt förkastlig. Olika argument av väsentligen pliktetisk natur har prövats: den traditionella föreställningen om omoraliska intentioner, idén om illegitima hot. Andra argument är konsekvensetiskt färgade: att det är ont att riskera det onda, att det är en plikt att göra det omöjligt.

Andraslagsvedergällning. I diskussionen om etik och strategi finns ett antal deltagare som har det gemensamt att de motsätter sig, eller tycks motsätta sig, hot om första användning av kärnvapen men godtar, eller tycks godta, hot om vedergällning, även massiv vedergällning mot civila mål. "Counter-city" är det centrala i denna avskräckningsstrategi, för att använda en term från kärnvapenstrategins barndom. Denna ståndpunkt liknar MAD, men vi har valt en annan term för att markera kombinationen av "counter-city" och "no first use".

Detta är en radikal utmaning av gängse föreställningar om *jus in bello*. Innebörden i denna kärnvapenstrategi är att ha den villkorliga avsikten att döda ofattbara människomängder – stridande och icke-stridande, "skyldiga" och "oskyldiga", födda och ofödda. Samtidigt är detta "duvornas" traditionella ståndpunkt i den strategiska debatten. Dess etiska grund är konsekvensetisk: "minimivapenavskräckning" (en annan term från kärnvapendebattens barndom) gör kärnvapenkriget otänkbart och gör att de kärnvapenstyrkor som behövs är små – detta i motsats till andra kärnvapenstrategier, vilka medför såväl kris- som rustningsinstabilitet.

Flera försök har gjorts att visa, att en avskräckningsstrategi byggd på ett hot om massiv utrade-

ring av civila kan rättfärdigas utan att man kastar diskriminationsprincipen över bord. Ett går ut på att kärnvapenkriget är en Extremsituation. Enligt Morris är diskriminationsprincipen problematisk därför att den är absolut. Inte så att principen bör kunna uppges endast därför att den kolliderar med andra överväganden. Däremot gäller om diskriminationsprincipen liksom om andra moraliska principer att den upphör att vara bindande under vissa extrema förhållanden; "in such circumstances killing the innocent would not be unjust because nothing would be unjust" (Morris 1985:88). Detta slags Hobbska naturtillstånd är synnerligen ovanliga i modern internationell politik, hävdar Morris – men ett kärnvapenangrepp skulle skapa ett sådant.

Grunden för denna ståndpunkt är kontrakts-etisk. Åberopande John Rawls skriver Morris, att "circumstances of justice" råder "only if there exists the possibility of mutually beneficial interaction" (s 91). Denna möjlighet har upphört i och med att aktörerna tvingats tillbaka till ett naturtillstånd. Principen som förbjuder att oskyldiga dödas förblir moraliskt bindande fram till den punkt då ett naturtillstånd inträder. Det är likaså moraliskt förbjudet att ensidigt återvända till ett naturtillstånd. Men om likväl någon gör detta, förlorar principen sin moraliska kraft och massiv vedergällning blir moraliskt acceptabel. Gentemot tredje parter kvarstår dock restriktionerna och därmed en skyldighet att minimera den skada som skulle drabba dem.

Detta är ett originellt svar på den gamla frågan om den internationella politiken bedrivs i ett naturtillstånd eller inte. Likväl har flera författare framfört en näraliggande syn på vad det är som ytterst rättfärdigar kärnvapenavskräckning. Mack hävdar, att om en aktör ställs inför "an inescapably perilous condition which imposes on him an inevitably fatal . . . choice" faller ansvaret inte på honom utan på den som orsakat situationen (Mack 1986). Att ringa in begreppet "supreme emergency" och därmed att definiera de extrema omständigheter som kan rättfärdiga brott mot eljest gällande regler spelar en central roll i Walzers analys av *jus in bello* (Walzer 1977:251–68); när det gäller kärnvapenavskräckning konstaterar han, att "supreme emergency has become a permanent condition" (s 274).

Gauthier (1985) argumenterar inte utifrån extrema omständigheter utan utifrån principerna för social interaktion. Han utgår från Rawls' idé om samhället som "a cooperative venture for mutual advantage". Häri ligger, enligt Gauthier,

a baseline condition for social interaction: no person or other social actor is entitled to benefit at the expense or cost of another, where both benefit and cost are measured against a no-interaction baseline. That is, no actor is entitled to make himself or herself better off than could be expected in the absence of interaction, by policies or performances that render other actors worse off than they would expect to be in the absence of interaction (Gauthier 1985:118).

En kärnvapenpolitik som innebär vilja att utdela ett första slag är oförenlig med detta villkor, enligt Gauthier. Däremot inte ett vedergällningshot. Ett sådant är

directed at upholding, rather than subverting, the requirement that human society be a cooperative venture for mutual advantage. In itself, of course, nothing could be less cooperative, less directed at mutual advantage, than the use of nuclear weapons. But a retaliatory deterrent policy is directed at preventing such use – directed at maintaining those conditions in which societies may be brought to recognize the benefits of cooperation . . . Nuclear deterrence . . . is . . . a moral policy – a policy aimed at encouraging the conditions under which morally acceptable and rational interaction among nations may occur. . . . [T]he willingness to maintain those conditions under which this ideal may be realized, and the refusal to acquiesce in measures that would subvert it, must themselves be the objects of moral approval rather than censure (s 119).

Slutligen ett försök att argumentera utifrån en teori om sociala institutioner. Lee (1985) vill visa hur konsekvensetiska och icke konsekvensetiska argument kan kopplas samman till en sammanhängande syn på kärnvapenavskräckning. När vi bedömer individuella handlingar brukar vi, enligt Lee, ge icke konsekvensetiska kriterier prioritet, med undantag endast för situationer då särskilt mycket ("a large amount of social benefits") står på spel. Ett motsvarande resonemang kan, skriver Lee, föras om sociala institutioner: de är moraliskt berättigade om deras sociala mål är värdefulla och kan nås på ett sätt som inte systematiskt strider mot icke konsekvensetiska regler. Enligt detta det gängse synsättet är kärnvapenavskräckning, som innebär just en systematisk regelöverträdelse, oacceptabel.

Lee frågar sig emellertid om man inte i stället skulle kunna betrakta en social institution som moraliskt rättfärdig ifall den (a) åstadkommer tillräckligt stora positiva effekter, (b) vilka inte kan nås utan systematiska överträdelser av icke

konsekvensetiska regler, samtidigt som (c) det saknas en alternativ institution som kan realisera åtminstone en väsentlig del av de positiva effekterna med mindre överträdelse av de icke konsekvensetiska reglerna. Lee hävdar, att sk utvidgad avskräckning strider mot (b). Han hävdar vidare, att "counterforce" men inte "countercity" strider mot (c). "Counterforce" är, menar Lee, mera provokativt än "countercity", mera ägnat att inge motståndaren farhågor för ett första slag och därför mera ägnat att leda till kärnvapenkrig; "countercity" ger därför större social nytta. Samtidigt gäller enligt Lee att det finns en stor risk för att ett krig som börjar med begränsad "counterforce" trappas upp. Därför är det sannolikt att "counterforce" i själva verket innebär större avvikelser från icke konsekvensetiska regler än "countercity".

Det moraliska huvudargumentet för andraslagsvedergällning är alltså konsekvensetiskt: denna kärnvapenstrategi gör, enligt sina förespråkare, riskerna för kärnvapenkrig och kapprustning så små som det går. Olika sätt har prövats att visa, att brytningen med diskriminationsprincipen dock inte är total: att normala mellanstatliga förpliktelser upphör att gälla efter det att man blivit angripen med kärnvapen, att endast den som anfaller har det moraliska ansvaret, att vedergällningsshotets syfte är att befämja fredligt samarbete och därmed (underförstått) att motverka dödande av "oskyldiga", att pliktetiska överväganden gjorts men att en avvägning måste göras mellan dem och de konsekvensetiska.

Begränsad "counterforce". Den nyss diskuterade uppfattningen, här kallad andraslagsvedergällning, har alltså varit "duvornas" traditionella. Därför var det en utmaning åt mer än ett håll, när de katolska biskoparna i USA i sitt hett diskuterade brev *The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response* (1983) i stället gick in för en kärnvapenpolitik byggd på begränsad "counterforce".

I debatten mellan "filosofer" och "strateger" har Shue (1986) argumenterat för en sådan hållning. Ståndpunkten, sådan den utläggs av Shue, förutsätter att kärnvapenavrustning inte är genomförbar eller att den bör avvisas på andra grunder. Den förutsätter också, och framför allt, att hot om vedergällning mot civila mål – MAD utan plus – inte kan godtas från moralisk synpunkt, detta enligt diskriminationsprincipen eller

någon besläktad tanke. Det enligt Shue huvudsakliga alternativet i debatten, massiv "counterforce", kan inte heller godtas: en sådan strategi har en inbyggd tendens till första slag; den kan ge motparten incitament till ett första slag; även den skulle leda till enorma förluster bland civila; det är omöjligt att avgöra om upptrappingsrisken verkligen vore så liten som dess anhängare antar; en atomvinter kan inte uteslutas. Mot denna bakgrund är ett andra slag mot militära mål i skadebegränsande syfte det minst dåliga. Huvudsaken är att göra det klart, att man avsvurit sig möjligheten till ett första slag; "what is needed is a counterforce capability with a low ceiling on quantity" (s 71). En sådan avskräckningspolitik går inte ut på att mörda civila en masse och är därför etiskt överlägsen MAD. Den är samtidigt, enligt Shue, genom sin demonstrativa återhållsamhet ägnad att motverka krisinstabilitet och är därför etiskt överlägsen massiv "counterforce".

I *Nuclear Ethics* rör sig Nye i samma riktning men går inte lika långt; han ger argument för en kärnvapenstrategi byggd på begränsad bekämpning av militära mål men huvudslutsatsen är att det behövs nya idéer:

The injunction to minimize harm to innocents ... should encourage us to explore new approaches to strategic doctrine that will be morally defensible in democratic societies (Nye 1986:115).

Det som gör Nye intressant är att hans analys av avvägningen mellan pliktetik och konsekvensetik. Tendensen i litteraturen är att välja endera eller också att hävda, att bådadera leder till samma resultat. I *Duties Beyond Borders* antyder Stanley Hoffmann ett mera problematiserande synsätt:

The criteria of moral politics are double: sound principles, and effectiveness. A morally bad design – say, naked aggression – does not become good because it succeeds. But a morally fine one – say, a rescue operation for the freeing of hostages – does not meet the conditions of the moral politician if the details are such that success is most unlikely, or that the costs of success would be prohibitive. (Hoffmann 1981:29)

Hoffmann antyder hur konsekvensetik och pliktetik kan samverka bli i följande passus:

One must ... recognize that the calculation of effects, in international affairs, is always hazardous. Because of

the huge political handicap of uncertainty, a statesman can never be sure that his means will deliver the results he expects. Therefore, even an ethics of consequences needs to be saved from the perils of unpredictability and from the temptations of Machiavellianism by a corset of firm principles guiding the choice of ends and means – by a dose of ethics of conviction covering both goals and instruments (s33).

Detta är också Nyes hållning i *Nuclear Ethics*. Nye avvisar kategoriska principer; ”do what is right though the world should perish” är en tes som i kärnvapenåldern blivit än mera diskutabel än tidigare. Å andra sidan kan, som Nye uttrycker det, konsekvensetiska resonemang glida över i ”a morality of convenience”; släpper man reglerna är man snart ”on a slippery slope to rationalizing anything” (Nye 1986:19). Såväl regler som konsekvenser bör beaktas. Målet är dock inte att finna en medel- eller balanspunkt. I stället förespråkar Nye en ”initial presumption in favor of rules and rights” (s22):

[A]lways start with a strong presumption in favor of rules and place a substantial burden upon those who wish to turn too quickly to consequentialist arguments. That burden must include a test of proportionality, which weights the consequences of departure from normal rules – not only in the immediate case but also in terms of the probable long-run effects on the system of rules. For particularly heinous practices such as torture or nuclear war, the presumption may be near absolute, and the burden of proof may require proof ”beyond reasonable doubt” (s23).

Han skriver också:

Treat rules as prima facie obligations and calculate whether the consequences justify overriding that obligation, but if there is great uncertainty in the calculations and/or the expected values turn out to be roughly even, decide on the basis of rules (s138).

Nye föreslår ännu en regel i syfte att förhindra lättvindiga konsekvensresonemang, nämligen ”prudence in calculating consequences”. Det gäller bla att gardera sig mot önsketänkande; ”when an expected consequence depends upon a long chain of uncertain events, we must expect the unexpected” (s24). Nye argumenterar likväl inte mot konsekvensetik; det han förespråkar är en omsorgsfull avvägning mellan handlingsregler och konsekvenser, där handlingsreglerna har fö-

reträde och där den kritiska frågan är om konsekvensanalysen ger så klara resultat att ett avsteg från handlingsreglerna kan vara befogat. Resonemanget påminner om Lees nyss refererade analys av sociala institutioner. Både Nye och Lee diskuterar avvägningen mellan konsekvenser och deontologiska principer, och de gör det på ett likartat sätt. Lee tycks emellertid benägen att tillmäta konsekvensresonemangen större tyngd än Nye. Han hamnar mycket riktigt i ”countercity”, för vilket endast konsekvensetisk argument brukat åberopas, i stället för ”counterforce”, som brukat motiveras även med pliktetiska argument.

Strategiskt försvar. Ronald Reagan lanserade sitt Strategic Defense Initiative med moraliska övertoner, och i ett tal i september 1984 betecknade han uttryckligen SDI som en ”moral obligation” (Gray 1985:285). Anhängare av ett strategiskt försvarssystem har hävdad, att detta erbjuder en möjlighet att göra sig kvitt kärnvapenavskräckningens etiska dilemman (Gray 1985:286–87, Pfaltzgraff 1986:82), varmed främst avses spänningen mellan det storskaliga kärnvapenkrigets enorma skadeverkningar och den fredsbevarande effekten i hotet om ett sådant krig. För SDI har åberopats såväl konsekvensetiska som pliktetiska argument; från konsekvensetisk synpunkt är den moraliska poängen med SDI att ett strategiskt försvar skulle minska krigsriskerna och från pliktetisk synpunkt att liv skulle skyddas i stället för hotas (Gray 1985:286–87). Att det även framförts moraliska argument mot SDI, liksom mot varje annan föreslagen kärnvapenstrategi, är givet och framgår fö av det föregående.

2.3 Kärnvapen och moral: några reflexioner

En första kommentar till den nu refererade diskussionen är att det förefaller råda enighet om att de etiska aspekterna bör tillmätas avgörande betydelse när det gäller kärnvapenavskräckning. Knappast någon i vårt material mer än snuddar vid den gamla tanken att moral och internationell politik skulle vara skilda ting. Diskussionen handlar om liv och död, krig och fred, och i någon mån om frihet och ofrihet; den handlar inte om statsnyttan eller det nationella intresset.

Det är annat än detta som kan var problematiskt för den som vill ta ställning till kärnvapen på etisk grund – problematiskt såtillvida som det finns rimliga argument för mer än en ståndpunkt eller saknas konklusiva argument för någon.

De moraliska utgångspunkterna. Proportionalitets- och diskriminationsprinciperna, denna kärna i gängse föreställningar om *jus in bello*, är utgångspunkten för en del av diskussionen om etik och kärnvapenstrategi. Frågan är inte om kärnvapenkrigföring av någon omfattning vore förenlig med dessa principer; det vore den inte. Det problematiska är (1) vad principerna innebär i fråga om blotta innehavet av kärnvapen, (2) i vad mån principer som dessa alls kan anses giltiga när ett kärnvapenkrig väl har inletts, och (3) hur principerna skall vägas mot ett konsekvensetiskt resonemang.

Vad den första punkten beträffar, har flera försök gjorts att visa, att om en handling är ond, är det ont att hota med den, att ha den villkorliga avsikten att begå den, att skaffa sig möjlighet att kunna göra den. Hållbarheten i kopplingen eller parallellen mellan ondskan i kärnvapen användning och ondskan i kärnvapeninnehav är en betydelsefull fråga för den som vill ta ställning till kärnvapenrustningarna på pliktetisk grund.

När det gäller den andra punkten, finns det företrädare för uppfattningen att den som blivit offer för ett kärnvapenangrepp inte längre är bunden av tidigare gällande principer. Ser man saken så, öppnas möjligheten att även från pliktetisk synpunkt godta vissa typer av kärnvapenstyrkor och kärnvapenstrategier men inte andra.

Den tredje frågeställningen – pliktetik kontra konsekvensetik – får sin skärpa av det förhållandet att den avskräckningspolitik som många i den strategiska debatten ansett bäst ägnad att göra kärnvapenkriget otänkbart är den som mest drastiskt strider mot diskriminationsprincipen. Ett sätt att hantera detta problem är att göra sig till renodlad pliktetiker eller renodlad konsekvensetiker, men den debatt vi refererat antyder en obenägenhet till detta. Det finns en tendens på olika håll och kanter i debatten att lösa problemet på ett annat sätt: genom att förneka att det skulle föreligga en konflikt mellan de två etiska synsätten. Den som på pliktetisk grund förespråkar avrustning eller begränsad "counterforce" brukar sålunda även hävda, att de konsekvensetiska argument som pekar i annan riktning är ohållbara; den som på konsekvensetisk grund förespråkar MAD-plus eller SDI brukar göra en pliktetisk poäng av att man på detta sätt även får alternativ till massdödande av civilbefolkning; och den konsekvensetiker som förespråkar terrorbalans med civilbefolkningarna som gisslan vill gärna visa, att detta är ett extremt undantagsfall och att de de-

ontologiska principerna gäller i alla lägen utom just detta. En tredje hållning till spänningen mellan principer och konsekvenser intas bl a av Lee och Nye: att söka en principiell grund för en avvägning mellan principer och konsekvenser. Här finns svåra frågor att ta ställning till för den som vill välja ståndpunkt i kärnvapenfrågorna på etisk grund, och därmed också en anledning till skepsis inför de moraliska anspråk som framförs i dessa frågor.

Handlingsalternativen. En ytterligare källa till oenighet eller osäkerhet i kärnvapenfrågan är svårigheten att avgöra om kärnvapenavrustning är ett genomförbart handlingsalternativ. Med utgångspunkt i diskriminationsprincipen kan det ligga nära till hands att hävda en moralisk skyldighet att arbeta för total kärnvapenavrustning – under förutsättning att en sådan är möjlig att åstadkomma. Om man måste utgå från att dessa vapen trots alla ansträngningar kommer att finnas även i framtiden är det möjligt, ehuru inte säkert, att saken kommer i ett annat läge. Då kan diskriminationsprincipen leda i nya riktningar. Kanske kommer man fram till att förorda begränsad "counterforce"; en sådan kärnvapenstrategi kan sägas diskriminera till de "oskyldigas" förmån på två sätt – genom att angreppsmålen är militära och inte civila, och genom att bekämpningen av militära mål minskar fiendens möjlighet att slå mot civila mål. Eller kanske man föranleds att hoppas på ett strategiskt försvar.

På genomförbarheten av förslag om total kärnvapenavrustning (liksom av planerna på SDI) kan olika synpunkter läggas, både teknologiska och politiska. Det som är viktigt här är att påpeka, att även detta är en osäkerhetsfaktor i förhållandet mellan etik och kärnvapenstrategi.

Konsekvenserna. Lika ovanliga som rena konsekvensetiker förefaller vara i kärnvapenfrågorna, lika sällsynta är de rena pliktetikerna. Därmed är det få som undgår ett tredje problem med att ta ställning i dessa frågor på etisk grund: konsekvensosäkerheten. Denna är ofrånkomlig.⁷ Redan inom ramen för sk rationell avskräckningsteori finns utrymme för skilda bedömningar, vilket var och en med någon kännedom om den strategiska debatten vet. Till detta kommer den växande evidensen för att de förenklingar som görs i denna teori är vilseledande.⁸ Grunden för prognoser om hur olika risker påverkas av olika typer av rustningar är bräcklig.

Ett sätt att hantera konsekvensosäkerheten är att hävda, att en handlings moraliska värde är oberoende av den grad av säkerhet med vilken dess konsekvenser kan förutses. Man gör vad som går för att bedöma i vad mån som de föreliggande handlingsalternativen är ägnade att leda till det moraliskt relevanta resultatet; i princip använder man en modell för rationellt beslutsfattande under osäkerhet. Det handlingsalternativ, för vilket övervägande skäl visar sig tala, är i och med detta moraliskt förpliktande, oavsett graden av osäkerhet i bedömningarna. Det är i så fall tillräckligt att övervägande, om än osäkra, skäl talar för att ett handlingsalternativ har bättre konsekvenser än ett annat för att det skall vara en moralisk skyldighet att välja det. Vad som kan vara diskutabelt i en sådan hållning antyds av följande resignerade suck, vilken publicerats av de amerikanska katolska biskoparnas främsta statsvetenskapliga rådgivare:

[T]here is no path other than one of continued wrestling with the ambiguities and contradictions inherent in any deterrent policy. (Russett 1984:54)

Denna insikt, vilken sannolikt delades av biskoparna, hindrade dem inte från att efter en lång tids brottning med problemet sätta sin moraliska auktoritet bakom en viss kärnvapenstrategi. Över huvud taget tycks den gängse arbetshypotesen i debatten om kärnvapen och moral vara, att det trots konsekvensosäkerheten är möjligt att komma fram till en moraliskt förpliktande ståndpunkt som helt eller delvis vilar på konsekvensetisk grund.

Ett alternativ är Goodins possibilism. De konsekvensbedömningar den kräver är begränsade till att gälla vad olika handlingsalternativ gör möjligt eller omöjligt; den kräver inte bedömningar av sannolikheter. Konsekvensosäkerhetens problem är inte undanröjt i och med detta (för att kunna visa att unilateral kärnvapenrustning omöjliggör kärnvapenkrig, tvingas Goodin spekulera om den kvarvarande kärnvapenmaktens syn på användning av kärnvapen; se Goodin 1985:279) men det är reducerat. Det man här kan ifrågasätta är det rimliga i att grunda moraliska ställningstaganden i komplexa frågor på resonemang som är så onyanserade som de possibilistiska – exempelvis att helt och hållet bortse från om chansen att undvika kärnvapenkrig kan anses vara stor eller liten, om man avstår från den av Goodin förordade unilaterala kärnvapenrustningen.⁹

En tredje möjlighet är att inta ståndpunkten att rationalism är meningslös under stor konsekvensosäkerhet och att det i stället är intuitionen som bör vara vägledande. Denna synpunkt har dock varit ovanlig, för att inte säga obefintlig, i den kvalificerade kärnvapendebatten, vilken har förts mellan rationalister.

En fjärde möjlighet, vilken inte heller har föreslagits i de refererade debattinläggen, är att hävda, att om konsekvensosäkerheten är stor, bör man hålla sig till det traditionella förfaringsättet. Om de sannolikhetsbedömningar som kan göras är av låg kvalitet, och om en viss handlingslinje tidigare givit godtagbara resultat i liknande situationer, är det denna handlingslinje som bör väljas även i det nya läget. Det skulle kunna hävdas, att konservatism i denna mening är en skyldighet under stor konsekvensosäkerhet. I kärnvapenfrågan vore detta ett argument för det moraliska i fortsatt avskräckning (Tännsjö, under utgivning).

Alla dessa lösningar på konsekvensosäkerhetens problem – probabilistisk rationalism, possibilistisk rationalism, intuition och traditionalism – kan emellertid te sig otillfredsställande. Ett femte synsätt är att det under stor konsekvensosäkerhet över huvud taget inte går att nå insikt om vilken ståndpunkt som är den moraliskt riktiga; ingen ståndpunkt kan kritiseras som omoralisk.

Detta behöver kanske inte vara detsamma som att helt ge upp försöket att betrakta ställningstaganden i kärnvapenfrågan från konsekvensetisk synpunkt. Även under stor konsekvensosäkerhet kvarstår – så skulle man kunna resonera – en skyldighet att *anstränga sig* för att *försöka* handla rätt. Att försöka handla rätt innebär som ett minimum att man arbetar för att skaffa sig så tillförlitlig kunskap som är möjlig om handlingsalternativens konsekvenser, gör en ansträngning för att väga konsekvenserna mot varandra samt, givetvis, väljer det handlingsalternativ som i denna vägning framstår som det bästa.

Ett krav på att även under stor konsekvensosäkerhet göra så gott det går, och inte nöja sig med intuition eller tradition, skulle kunna motiveras konsekvensetiskt på följande sätt. Osäkerhet om konsekvenserna varierar men föreligger nästan alltid i någon grad. Det är då bättre att alltid göra så gott man kan för att skaffa konsekvenskunskap. På det hela taget kommer detta att få de bästa konsekvenserna. Dessutom är detta ägnat att öka kunskapen i de frågor där konsekvensosäkerheten är stor, vilket i bästa fall leder till att denna osäkerhet minskar.

Resonemanget bygger på en distinktion mellan den moraliska värderingen av handlingar och av handlingsval. Även om ingen bestämd handling – ingen speciell kärnvapenstrategi – kan visas vara den moraliskt riktiga kan, enligt den tankegång vi prövar, moraliskt grundade krav ställas på själva handlingsvalet. I analogi med distinktionen mellan objektiv och subjektiv rationalitet skulle tanken kunna uttryckas så, att även om en ”objektiv” konsekvensetik är omöjlig på grund av konsekvensosäkerhet, kvarstår kravet att ståndpunkter skall intas på ”subjektivt” konsekvensetisk grund.

I åtminstone två fall skulle man i så fall kunna hävda, att en aktör – en individ, en rörelse, ett politiskt parti, en nation – betett sig omoraliskt. Det ena vore slarv, spontanitet, improvisation – intagande av en ståndpunkt utan att ha gjort vad som kunnat göras för att analysera de moraliskt relevanta konsekvenserna. Det andra vore att de överväganden som fällt avgörandet inte varit moraliskt vägande: statsnyttan, inrikespolitiken, prestige eller sysselsättningen snarare än freden och säkerheten.

Den som tar del av debatten mellan ”filosofer” och ”strateger” får inblickar i skilda svårigheter som kan uppstå för den som vill ta ställning till kärnvapenfrågan på etisk grund: vilka slags moralhänsyn som bör tas i denna fråga, i vad mån som tänkbara handlingsalternativ är genomförbara, hur man tar ställning när stor osäkerhet råder om konsekvenserna av handlingsalternativen. Svårigheterna gäller för alla de handlingsalternativ vi diskuterat, från avrustning till SDI. Konsekvensosäkerhetens problem framstår som särskilt betydelsefullt, och vi har antytt några möjliga uppfattningar om vad det innebär att söka handla på ett konsekvensetiskt godtagbart sätt under stor konsekvensosäkerhet.

3. Etik och internationalism

3.1 Begreppet internationalism

I band 13 av Svenska akademins ordbok, vilket utkom år 1935, definieras ”internationalism” som en ”(tendens l. strävan l. rörelse som åsyftar) mellanfolklig samvärkan [sic], innebärande ett upphävande av de strängt nationella gränserna”. Två exempel ges på ordets användning. Det ena gäller en rektor som tagit sig före att ”predika . . . atheism [sic] och internationalism för eleverna”. I det andra talas det om en ”nationell åskådning”

som fått ”vika för en tom internationalism och okritiskt efterföljande av utländska politiska mönster”.

Jämför detta med Svensk ordbok av år 1986. Själva definitionen liknar den från 1930-talet: ”(politisk) strävan att öka kontakter och samarbete över nationsgränserna, särsk. på bred folklig basis”. Det exempel – det enda – som ges på ordets användning är emellertid annorlunda: ”fredsrörelsens internationalism”. Det uttryck som för femtio år sedan hade bibetydelsen av en moraliskt tvivelaktig underskattning av det svenska, ger idag andra associationer. Numera finns det sannolikt en benägenhet att betrakta internationalistiska strävanden, ”särsk. på bred folklig basis”, som uttryck för en högre, inte lägre, moral än annan politik: internationalismen ställer vi gärna mot nationell intressepolitik, folklig idealism mot eliters realpolitik, Kant mot Machiavelli.

Det finns emellertid ytterligare sätt att använda termen internationalism, sätt som skiljer sig från båda de svenska ordboksdefinitionerna. Hitler hade globala vyer och Lenin eftersträvade världsrevolution; båda var ett slags internationalister, fast inte i meningen av mellanfolklig samverkan eller kontakt och samarbete över nationsgränserna med sikte på fred och säkerhet. I USA betecknar internationalism motsatsen till isolationism, vilket kan vara detsamma som internationalism i svensk mening men också kan vara något annat. I sin undersökning av utrikespolitiska attityder i USA skiljer Rosenau och Holsti sålunda mellan ”Cold War Internationalists” och ”Post-Cold War Internationalists” (Rosenau och Holsti 1983:379). Den förra typen av internationalism innebär:

[to] maintain alliance commitments; keep up with the Soviets militarily and respond to their efforts to extend their influence in the Third World.

Den senare typen av internationalism innebär däremot:

[to] promote a multiplicity of economic and political institutions to facilitate movement toward world order and away from confrontation.

Det är bara det senare som är internationalism i Svensk ordboks mening. Skillnaden kan beskrivas så att den ena typen av icke-isolationism är partikularistisk (stärka eller bevara den egna po-

sitionen i de internationella relationerna) och den andra universalistisk (förändra de internationella relationerna i syfte att realisera vad man uppfattar som universella, ehuru inte nödvändigtvis universellt godtagna, ideal).

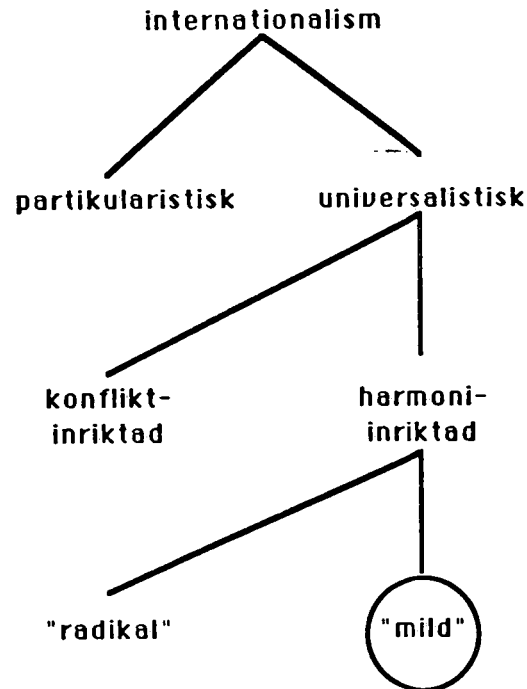
En universalistisk hållning kan i sin tur vara av två slag. Den kan gå ut på att verka för de egna idealens universella seger över andra ideal eller på att uppnå harmoni mellan skilda ideal. Detta är en vattendelare i idéhistorien (jfr Parkinson 1977:9–25). Vi skall försöksvis använda termerna "konfliktinriktad" respektive "harmoniinriktad" internationalism.¹⁰

Den internationalism som skall diskuteras i uppsatsen är harmoniinriktad. Dess tema är kontakt, samarbete, ömsesidig förståelse mellan länder och folk, fred och säkerhet genom samhällsbyggande på internationell nivå; det är inte att bekämpa vad man anser vara fattigdom och förtryck.¹¹

Detta slags internationalism kan i sin tur ta olika former. I *International Encyclopedia of the Social Sciences* behandlas begreppet internationalism av Herz (1968:72–73). Han skiljer mellan en "milt internationalistisk ideologi" och en radikal internationalism. Den "milda" internationalismen siktar till "en värld, i vilken staterna förblir de primära enheterna i internationella frågor; i vilken, idealt, alla stater har demokratiska regimer och alla är nationellt självbestämmande; och i vilken de bilägger sina tvister med fredliga medel genom medling, skiljedom och bruk av internationell rätt i en miljö av växande kontakt och samarbete". Den radikala internationalismen går ut på att ersätta systemet av självständiga stater med en världsregering eller världsstat. Den radikala internationalismen – världsfederalismen – har alltid varit en marginell politisk företeelse. Den "milda" internationalismen kom däremot, skriver Herz, att på 1800-talet omfattas av "praktiskt taget alla de mera progressiva krafterna i västvärlden: arbetarrörelsen, ... delar av handels- och industrireliten, kristna och andra kyrkor, och den allmänt humanitära fredsörelsen".

Det är den "milda" internationalismen som behandlas i denna uppsats. När vi i fortsättningen använder termen internationalism, syftar den på en åskådning av denna typ. Begreppsutredningen sammanfattas i figur 1, vilken kan ses som en översikt över åskådningar av internationalistisk typ. För flera av dem kan moraliska argument åberopas, men vi begränsar oss här till att behandla det slags internationalism som har till en-

da väsentligt syfte att utan att avskaffa staternas självständighet stärka den internationella freden och säkerheten och vars moraliska tyngd är knuten till detta förhållande.

Figur 1. Begreppet internationalism

Vad "mild" internationalism innebär i praktiken antyddes i början av uppsatsen. Vi ser den som ett fredsprogram med fyra komponenter: stärkande av den internationella rätten, utbyggnad av de internationella organisationerna, ökning av det internationella utbytet, samt intensifiering av de internationella kommunikationerna. Meningen är, som antytts, att snärja in de visserligen alltjämt självständiga staterna i ett nätverk av institutioner och relationer, såväl mellanstatliga som transnationella. Frågan är om sådana förslag eller krav bör tillmätas moralisk vikt i den politiska diskussionen och det politiska beslutsfattandet.

I 1980-talets fredsdebatt spelade internationalismen en relativt undanskymd roll. Den framträdde dock i form av ett intresse i de flesta politiska läger för förändringar av öst-västrelationerna i Europa, och den proklamerades, låt vara endast i allmänna ordalag, av liberaler, socialde-

mokrater och vissa kyrkliga samfund (se Goldmann och Robertson 1988).¹² I den vid samma tid framvällande akademiska litteraturen om etik och strategi ägnades likaså föga intresse åt tanken. Stanley Hoffmann hävdade dock i *Duties beyond Borders*, att statsmannens etik "ought to be guided by the imperative of moving the international arena from the state of a jungle to that of a society" (Hoffmann 1981:35), och bland Joseph Nyes "kärnvapenetiska maximer" ingick "Reduce reliance on nuclear weapons over time"; hans långsiktiga program för detta liknade Hoffmanns utveckling från djungel till samhälle (1986:99, 130). Det vi vill diskutera är några problem med detta moraliska anspråk.

3.2 Internationalismen: några moraliska frågetecken

På kärnvapenavskräckning är det vanligt att lägga pliktetiska synpunkter. För internationalismen torde däremot endast konsekvensetiska argument kunna åberopas. Kärnvapenavskräckning är förberedelse för dödande; det är meningsfullt att ställa frågan om inte dödande är en handling som i sig själv är ond; därmed är det också meningsfullt att ifrågasätta, om inte förberedelser för denna handling kan vara onda i sig själva och om det inte därmed är en moralisk skyldighet att motarbeta sådana förberedelser. Internationalistiska förändringar av de internationella relationerna – organisation, utbyte osv – kan däremot inte gärna tillskrivas någon inneboende godhet eller för den delen ondska. Det som bestämmer deras etiska status är endast deras konsekvenser. Detta är, som tidigare påpekats, inte detsamma som principlöshet. Innebörden är, att det enda som kan göra eventuella handlingsregler förpliktande är konsekvenserna av att de följs. Det ligger i sakens natur att det finns en sådan skillnad mellan direkt och indirekt freds- och säkerhetspolitik överhuvud.

Vi skall nu diskutera det internationalistiska programmet med avseende på tre tidigare nämnda källor till oenighet eller osäkerhet om förhållandet mellan etik och politik: de moraliska utgångspunkterna, handlingsalternativen och konsekvenserna.

De moraliska utgångspunkterna: konkurrerande skyldigheter. Freden är konsekvensetikernas avgörande moraliska kriterium i kärnvapenfrågan. Oenigheten mellan "filosofer" och "strateger" tycks knappast alls bero på oenighet om inne-

börden i fredsbegreppet; av fredsforsskarstriden om begreppet fred finns knappast ett spår i denna debatt. Den tycks inte heller nämnvärt bero på att "strategerna" skulle fästa större vikt än "filosoferna" vid andra värden som tex frihet.

När det gäller internationalismen är saken inte lika enkel. Här är frågan om man inte kan tala om konkurrerande skyldigheter, vilka kan vara såväl pliktetiska som konsekvensetiska.

Internationalismen går ut på att snärja in länderna i regler och institutioner, beroenden och kontaktmönster. Därmed kan den komma i konflikt med det nationella självbestämmandet. Det kan hävdas, att nationellt självbestämmande är ett fundamentalt mänskligt värde, en grundläggande mänsklig rättighet. Det kan ifrågasättas, om det inte finns en skyldighet att hjälpa alla folk att uppnå och bevara nationellt självbestämmande – en skyldighet, med andra ord, att befästa snarare än att undergräva staternas oberoende. En viktig politiskt-filosofisk författare som Walzer förefaller anse att vi har en sådan skyldighet när han hävdar, att varje folk har en grundläggande rätt till sin gemensamma existens som nation, att det därför är viktigt för alla nationer att varje nation försvarar sin självständighet (1977) och att de nya nationerna har rätt att utveckla och befästa sin stats oberoende (1986). Från sådana utgångspunkter kan man ifrågasätta om inte rätten till självbestämmande tar över en skyldighet till internationalism. I varje fall skulle det kunna vara fråga om skyldigheter som konkurrerar med varandra, om en moralisk spänning mellan att modifiera och att bevara det internationella systemets struktur, vilken är ägnad att försvaga båda skyldigheterna.

Ett spänningsförhållande kan även råda mellan internationalismen och de individuella mänskliga rättigheterna. Det internationalistiska programmet syftar till att närma staterna till varandra. Detta försvåras, om man samtidigt vill motarbeta sådana förhållanden inom staterna som berövar individerna deras rättigheter; det kan vara svårt att göra något effektivt mot förtryckarregimer utan att försämra relationerna med dem. Även här kan man ha skäl att tala om konkurrerande skyldigheter. Detta kan undergräva den förpliktande karaktären hos både internationalismen och de mänskliga rättigheterna, såvida det inte finns argument för att ge den ena skyldigheten prioritet i förhållande till den andra (jfr diskussionen om "order versus justice" i Bull 1977:77-98).

Ytterligare ett problem med internationalismen skulle kunna vara, att den genom sin betoning av organisering och regelverk på mellanstatlig nivå gynnar stater och regeringar gentemot andra aktörer och gentemot befolkningarna utan att detta alltid är önskvärt. Här gäller problemet de moraliska grunderna för staters legitimitet som företrädare för sina länder. Hur agerar man gentemot en stat man betraktar som illegitim? Leder inte internationalistiskt agerande till ett stärkande av idén om staten som legitim företrädare för landets befolkning i kraft enbart av sitt monopol på tvångsmakt? Kan inte även detta undergräva internationalismens förpliktande karaktär?

De moraliska utgångspunkterna: internationalistens dilemma. Det "milt" internationalistiska reformprogrammet skulle alltså kunna komma i konflikt med andra strävanden som gäller tillräckligt fundamentala ting för att kunna betraktas som moraliskt betingade. Men inte bara detta. Reformprogrammet innefattar i sig självt en dubbelhet som kan ses som två internationalistiska handlingsregler i konflikt med varandra. Det är detta som här avses med uttrycket internationalistens dilemma.

För att klargöra dilemmats innebörd och visa, att det är inbyggt i den internationalistiska idévärlden krävs en utförligare analys av denna än vad som kan redovisas här. Den huvudsakliga innebörden är att internationalismen kräver såväl fasthet som förståelse. En internationalistisk målsättning är ett effektivt fungerande regelsystem som uppställer restriktioner för staters konfliktbeteende. En annan är medling och försoning, ömsesidig förståelse mellan oliktankande, avspänning och samarbete. Man kan säga, att internationalismen innefattar såväl ostracism som empati: å ena sidan utstötning av normbrytare ur gemenskapen, å andra sidan gemenskapsbyggande tillsammans med alla. Förenta nationernas struktur och historia präglas av detta dilemma. I debatten om den svenska utrikespolitiken har det brukat beskrivas som en konflikt mellan rollen som kritiker och rollen som medlare.

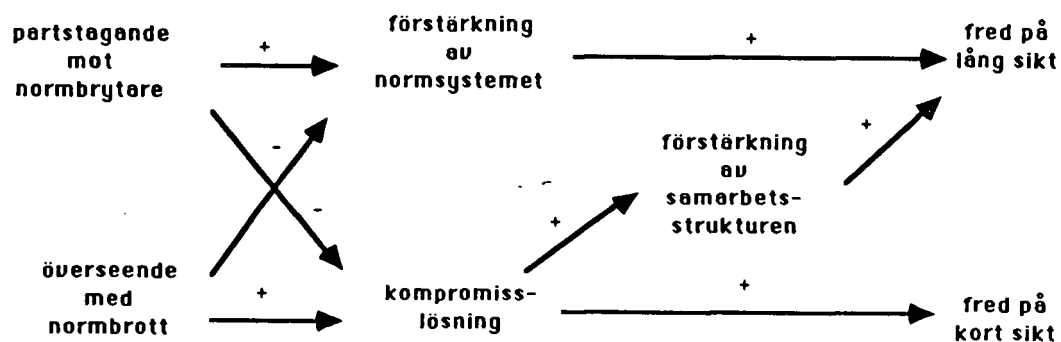
Skyldigheten till ostracism utgår från antagandet att det för fredens skull är nödvändigt med ett internationellt normsystem, vilket upprätthålls av den internationella opinionen; det är dess sak att uppsåra normbrytare och bestraffa dem genom att fördöma dem. Detta är en kärnpunkt i den mildt internationalistiska idén om att lindra freds-

och säkerhetsproblemen i ett system utan centrala myndigheter. Det är svårt att se hur man kan vara mild internationalist utan att göra detta antagande. Från denna synpunkt kräver varje internationell konflikt ett ställningstagande till vem som har rätt och vem som har fel. Den som har rätt har, kan man hävda, inte bara rätt utan skyldighet att stå på sig (jfr Walzers resonemang om att den som försvarar sig själv försvarar alla). De utanförstående har skyldighet att vara partiska för den som har rätt och mot den som har orätt.

Skyldigheten till empati utgår från en annan internationalistisk grundtanke, nämligen att det för fredens skull är nödvändigt att alla känner förståelse för andras situation och ståndpunkter, och att konfliktlösning sker genom kompromiss. Detta är viktigt, tror internationalisten, både för att bilägga akuta konflikter och för att bygga upp samarbetsstrukturer på sikt. Från denna synpunkt kräver varje internationell konflikt ömsesidiga eftergifter. De utanförstående har skyldighet att uppmana parterna att, och underlätta för dem att, arbeta sig fram till en förhandlingsuppgörelse.

Dilemmat kan ses som exempel på spänningsförhållandet mellan regeltrohet och pragmatism – mellan att stå på sig "för principernas skull" och riskera att ingenting uppnås i det konkreta fallet, å ena sidan, och att godta en kompromiss som visserligen är regelvidrig men ger åtminstone något, å den andra. Ett exempel man kan stöta på gäller sheriffen, vilken tvingas välja mellan att passivt åse hur en oskyldig lynchas och att genom att förhindra lynchningen frammana ett rasistiskt upplopp. Å ena sidan principen att varje oskyldig skall vara fredad. Å andra sidan det förhållandet att ett upplopp riskerar många flera oskyldigas liv.

Hur spänningsförhållandet kan se ut för internationalisten visas i figur 2. Internationalisten förutsätts göra de antaganden om kausala samband som visas i figuren. Dilemmat är, att om någon bryter mot det normsystem som skall förstärkas, försvagas detta om inte normbrytaren bestraffas – samtidigt som bestraffningsaktionen kan undergräva en strävan att bygga upp ett internationellt samhälle präglad av förståelse och kompromissvilja och försvåra en avveckling av den akuta konflikten (jfr diskussionen av spänningen mellan sanktionspolitik och maktbalanspolitik i Bull 1977:144).

Figur 2. Internationalistens dilemma.

Internationalisten kan ha svårt att hantera detta dilemma.

Vore det rimligt att låta omständigheterna i det enskilda fallet avgöra om man bör eller inte bör ta ställning mot en normbrytare och alltså att betrakta frågan från handlingsutilitaristisk och inte från pliktetisk eller regelutilitaristisk synpunkt? Ett normbrott kan vara mer eller mindre tydligt: dels kan det vara mer eller mindre säkert eller okontroversiellt vilka de faktiska omständigheterna är, och dels kan det vara mer eller mindre säkert eller okontroversiellt hur den norm det gäller skall tolkas.¹³ Om regelbrottet är tydligt, är ett partstagande viktigare än om det är otydligt, skulle man kunna hävda. På motsvarande sätt skulle man kunna resonera om möjligheterna till framgång i kompromissförsöken: om dessa möjligheter är stora, är det mera befogat att överse med ett normbrott än om de är små. Den som överväger att ta ställning mot en normbrytare skulle dessutom kunna ha anledning överväga om det egna landet är betydelsefullt för att åstadkomma en förhandlingslösning eller inte; ett slags arbetsfördelning kunde tänkas mellan dem som medlar och dem som beivrar normbrott.

Innebörden i överväganden av detta slag är att man väljer ståndpunkt i en konkret situation utifrån en bedömning av vad som i just denna situation gäller för den relativa styrkan av de olika kausala sambanden i vänstra delen av figur 2. Konsekvenserna för freden på lång sikt vägs alltså i varje enskilt fall mot konsekvenserna för freden på kort sikt. Det från internationalistisk synpunkt problematiska i detta synsätt är att det skulle underminera strävandena till en mera normstyrd internationell politik, om man ibland kompromissade med reglerna. Ett visst mått av konsekvens i reaktionerna och av "likhet inför la-

gen" torde vara en nödvändig förutsättning för att bygga upp och befästa ett normsystem. Och om den samhälleliga reaktionen i enskilda fall hänger på pragmatiska konsekvensresonemang av den typ som här har antytts är det troligt att detta villkor inte uppfylls.

Ett annat sätt att lösa dilemmat vore att alltid ge freden på kort sikt företräde framför freden på lång sikt. Internationalistens dilemma innefattar en kollision mellan två handlingsregler: (1) det är orätt att inte göra allt som står i ens makt för att hindra eller hejda ett omedelbart förestående eller redan pågående krig; (2) det är orätt att inte göra allt som står i ens makt för att förhindra framtida krig. En överordnad regel skulle kunna vara, att det är viktigare att förhindra ett säkert krig än krig som eventuellt kan inträffa i framtiden. Den skulle lösa dilemmat genom att ange, att (1) alltid har företräde framför (2). Den motsatta regeln tycks emellertid lika rimlig: det är viktigare att allmänt göra krig mindre sannolika i framtiden än att hindra eller hejda ett enda bestämt krig. Mot bägge prioriteringarna kan dessutom den högst rimliga invändningen göras, att det är särskilt viktigt att förhindra speciellt farsansfulla krig, framför allt kärnvapenkrig. Men därmed är man tillbaka i den nyssnämnda risken för "olikhet inför lagen", i detta fall till förmån för normbrytare med makt att utlösa ett kärnvapenkrig.

Till internationalistens dilemma mellan regeltrohet och pragmatism finns en parallell i kärnvapendebatten: kravet på regeltrohet liknar diskriminationsprincipen och kravet att söka en pragmatisk lösning liknar skyldigheten att söka den avskräckningsstrategi som minimerar krigsrisken. Några deltagare i kärnvapendebatten har föreslagit principlösningar på avvägningpro-

blemet. Skulle de kunna lindra internationalistens dilemma?

Först Lees resonemang om den moraliska rättfärdigheten i sociala institutioner. Lee frågar sig, som vi sett, om man inte skulle kunna betrakta en social institution som moraliskt rättfärdig, ifall den (a) åstadkommer tillräckligt stora positiva effekter, (b) vilka inte kan nås utan systematiska överträdelse av icke konsekvensetiska regler, samtidigt som (c) det saknas en alternativ institution som kan realisera åtminstone en väsentlig del av de positiva effekterna med mindre överträdelse av dessa regler. Ett analogt resonemang om internationalistens dilemma skulle kunna vara, att internationalisten bör överse med normbrott om (a) detta tillräckligt ökar möjligheterna till en kompromisslösning, (b) vilken inte kan uppnås utan att man överser med normbrottet, samtidigt som (c) en kompromisslösning är det enda sättet att förhindra eller begränsa ett krig. Här hamnar man som synes i en sådan bedömning av den enskilda situationen som nyss diskuterats, med vad detta kan innebära för möjligheterna att befästa ett normsystem.

Nye förefaller kräva mera än Lee för att godta pragmatiska avsteg från handlingsreglerna. Om man försöker tillämpa hans kärnvapenetik på internationalismens problematik blir innebörden ungefär, att man bör hålla fast vid handlingsreglerna utom i speciella, extrema fall. Det är i linje med andan i Nyes resonemang – men Nye själv skulle kanske inte hålla med om detta – att hävda, att det som motiverar undantag från regeltroheten är att det föreligger en säker och betydande risk för kärnvapenkrig. Utom i sådana undantagsfall skulle freden på lång sikt ha företräde framför freden på kort sikt, och ostracism ha företräde framför empati. En invändning är att man då skulle ge högre prioritet åt freden på lång sikt än åt att hindra eller hejda även mycket blodiga konventionella krig, som det mellan Iran och Irak. Å andra sidan: ju mera man tillgodoser denna invändning, desto mera närmar man sig den nyss diskuterade bedömningen från fall till fall.

Handlingsalternativen: är internationalismen genomförbar? Som visats i föregående avsnitt är det väsentligt för ett etiskt grundat ställningstagande i kärnvapenfrågan om kärnvapenavrustning kan anses möjlig. På motsvarande sätt är det väsentligt för frågan om internationalismens moraliska status om detta är ett genomförbart reformpro-

gram. Går det att med medvetet politiskt handlande förändra det internationella systemets struktur?

Det svar som givits i traditionell internationell politik-teori är nej. Man har brukat uppfatta det internationella systemet på samma sätt som vädret: båda har otrevliga sidor, men eftersom intendera kan manipuleras är det bättre att förnuftigt anpassa sig till dem än att ägna sig åt besvärjelser. Vill man ha ett exempel på detta slags resonemang, kan man gå till Waltz (1979): anarki och bipolaritet är det internationella systemets viktigaste egenskaper i hans teori, och båda betraktas som konstanter. Det är slöseri med tid att diskutera om vi har skyldighet att ändra en konstant.

Gilpin (1981) är en av dem som förnekar konstanten. För honom pågår ständigt internationell systemförändring. Denna är emellertid en följd av faktorer bortom någons kontroll; den avgörande förändringsfaktorn är olikheter i tillväxttakt beroende på ekonomiska snarare än politiska faktorer. Även i ett sådant perspektiv är anpassning till systemvillkoren – här visserligen föränderliga – det enda som står staterna till buds.

Det är befogat att utgå från att en världsregering inte blir aktuell inom rimlig tid, om ens någonsin. I denna mening kan den internationella anarkin betraktas som en konstant. Detta är det centrala argumentet mot att se radikal internationalism som en moralisk skyldighet; vi kan knappast anses ha skyldighet att vara världsfederalister. Den bärande tanken i det slags internationalism vi här diskuterar är ju också att ta frånvaron av världsregering för givet och att eftersträva förändringar av ett system som förutsätts fortsätta att bestå av självständiga stater.

Det är likaså troligt, att vissa andra aspekter av det internationella systemets struktur är föränderliga utan att vara påverkbara. Den systemförändring som "milda" internationalister vill åstadkomma gäller emellertid varken anarkin à la Waltz eller de ekonomiska styrkeförhållandena à la Gilpin utan regelsystemet och organisationsstrukturen samt utbytes- och kommunikationsförhållandena. Härvidlag visar erfarenheten, särskilt den från de senaste decennierna, att stora förändringar är möjliga. I själva verket håller storskaliga förändringar av denna typ på att ske. Frågan är inte om vi skall börja bygga ett nytt internationellt system utan om vi bör bejaka eller motverka en utveckling som redan pågår. Man kan diskutera i vad mån som denna utveckling är

kontrollerbar; i någon utsträckning torde den lika de maktförändringar Gilpin analyserat snarare än den aktiva reformpolitik som prövats inom många samhällen. Likväl finns det knappast anledning att ifrågasätta genomförbarheten av även relativt långtgående internationalistiska åtgärder.

Konsekvensosäkerheten. Konsekvensosäkerhet föreligger för internationalism lika väl som ifråga om kärnvapenavskräckning, men det finns en olikhet i dess karaktär, vilken kan gälla indirekt jämfört med direkt freds- och säkerhetspolitik överhuvud. I det senare fallet behöver det knappast råda någon tvekan om att den ifrågasatta åtgärden skulle ha effekter på freden och säkerheten; det som det kan råda osäkerhet eller oenighet om är om effekterna vore positiva eller negativa. I det förra fallet gäller osäkerheten eller oenigheten även om det inte blir några effekter alls.

Huruvida förändringar av internationalistisk typ ökar freds chanserna är, vill vi påstå, varken uppenbart korrekt eller uppenbart falskt. Det är fråga om att bedöma de sammanlagda effekterna på systemnivå av många enskilda handlingar på aktörsnivå – en svår prognosuppgift. En närmare diskussion av osäkerhetsmomenten i det internationalistiska programmet kräver att man tydliggör den teori om internationell politik som måste vara sann eller sannolik för att det internationalistiska programmet skall vara rimligt. Arbetet på att rekonstruera denna teori pågår; vissa aspekter framgår av figur 2. En samlad redovisning får göras i ett senare sammanhang,¹⁴ men några av problemen i den internationalistiska teorin kan antydas.

Det internationalistiska programmet kan ses som ett försök att lindra säkerhetsproblemet i ett system som är anarkiskt i meningen att det saknar centrala myndigheter. Det förefaller omöjligt att få denna ekvation att gå ihop utan att förutsätta en "världsoption" som träder i centrala myndigheters ställe och såväl upptäcker som bestraffar normbrytare. Som Lord Robert Cecil uttryckte det i underhuset år 1919 på tal om Nationernas Förbund: den allmänna opinionen är "the great weapon we rely upon ... and if we are wrong about it, then the whole thing is wrong" (citerat efter Parkinson 1977:157). En annan väsentlig uppgift som ges till den internationella opinionen är att fungera som påtryckningsgrupp för fred och försoning och mot rustningar och krig. Till väsentlig del är de internationalistiska åtgärderna avsedda att underlätta internationell

opinionsbildning och öka dess inflytande över staternas handlande. Internationalismen förutsätter att det finns bestämda kopplingar mellan samhällsförhållanden, opinionsbildning och politik och att dessa kopplingar föreligger eller har tillskapats även på internationell nivå.

Ett ytterligare, som det förefaller, nödvändigt inslag i internationalismens teori är ett antagande om att samarbete genererar samarbete och motverkar konfliktbeteende. Till samarbete räknas härvid alla de fyra delarna av det internationalistiska programmet: lagstiftning, organisation, utbyte och kommunikation. Ju mera samarbete som utvecklas i ett socialt system, exempelvis det internationella systemet, desto mindre konfliktbenäget blir detta – så får internationalisten förutsättas reagera.

Några osäkerhetsmoment i dessa tankegångar är uppenbara.

1. Det finns frågetecken kring den roll som ges åt den internationella opinionen.¹⁵ Den internationella opinionsbildningsprocessen är föga utforskad, vilket innebär att det är svårt att bedöma hur rimlig den internationalistiska teorin är i detta hänseende. Något större intresse har ägnats åt frågan om internationella opinioners politiska betydelse (Madsen 1985, Stenelo 1984). Det finns belegg för att vad som uppfattas som en världsoption faktiskt påverkar det politiska beslutsfattandet i åtminstone någon utsträckning och under åtminstone vissa betingelser. På centrala punkter är emellertid även denna frågeställning utforskad. Ett exempel är den för internationalismen viktiga frågan hur en förhandlingsprocess påverkas av att parterna utsätts för påverkningförsök utifrån. Ett annat exempel är vilken betydelse internationella opinionen i specifika frågor har för vidmakthållandet av generella normer om konfliktbeteende. Till det som får anses otillräckligt utforskat hör med andra ord centrala aspekter av den kausala modellen i figur 2.

2. Det är osäkert i vad mån som ökat samarbete mellan parter i en intressekonflikt faktiskt minskar risken för konfliktbeteende mellan dem.¹⁶ Att detta ibland inträffar tycks uppenbart, liksom att det finns exempel på motsatsen. Vad frågan gäller är om man, som internationalisten, kan förutsätta en huvudtendens. Det är lätt att göra upp listor på faktorer som skulle kunna avgöra om effekten blir den ena eller den andra, men detta ger inte svar på frågan om graden av rimlighet i den internationalistiska teorin.

3. Det är osäkert om de enskilda delarna av

det internationalistiska programmet är fredsbefrämjande var för sig eller om det krävs att programmet genomförs i sin helhet för att få den förväntade effekten. Programmets mest problematiska dimension är troligen den om ett ökat internationellt utbyte. Det blev på 1970-talet vanligt att hävda, att ekonomiskt utbyte mellan rika och fattiga länder medför ett beroendeförhållande som till följd av sin asymmetri befrämjar snarare än förhindrar konflikt. En av de frågor vi inte vet svaret på är om detta gäller oavsett i vad mån som även de andra delarna av det internationalistiska programmet genomförs.

4. På liknande sätt kan man ifrågasätta något annat som förefaller vara en del av den internationalistiska teorin, nämligen att regionala förändringar av internationalistisk typ på det hela taget har positiva effekter på systemnivå. Regional integration (organisation, utbyte, kommunikation etc) kan uppenbarligen skapa eller skärpa konflikter med utanförstående; militäralliansen är det tydligaste exemplet, EG kan vara ett annat, en öst-västlig avspänning kanske vore ett tredje. I vad mån, på vilket sätt och under vilka betingelser regionala förändringar av internationalistisk typ gynnar eller motverkar sådana förändringar globalt återstår att precisera. Det som kan sägas med bestämdhet är att det här finns ett problem.

5. Det internationalistiska reformpaketet är i huvudsak inriktat på mellanstatliga förhållanden; det är den mellanstatliga freden och säkerheten som skall tryggas genom förändrade mellanstatliga relationer. Konflikter av annan karaktär lämnas utanför, vilket är en mycket väsentlig begränsning med tanke på att en så stor del av det militära våldet utövas inom snarare än mellan stater.¹⁷ Det är to m tänkbart, att internationalistiska förändringar på mellanstatlig nivå kan öka konfliktbenägenheten inom vissa stater. Exempelvis kan ett ökat ekonomiskt utbyte mellan länder tänkas skärpa motsättningarna inom vissa av dem. Detta är ett problem för internationalisten på två sätt: dels genom att även det inomstatliga dödandet är oönskat för den som vill bekämpa dödande, dels genom att inomstatliga konflikter kan vara en källa till mellanstatliga. Inte heller på denna punkt – de inomstatliga konsekvenserna av mellanstatlig internationalism – existerar emellertid någonting som kan betecknas som säker kunskap.

Detta var några påminnelser om svårigheterna att bedöma konsekvenserna av internationalistis-

ka reformer och därmed om svårigheterna att ta ställning till konkreta beslutproblem, inklusive sådana som aktualiseras av "internationalistens dilemma". Därmed blir det, liksom i fråga om kärnvapenavskräckning, en avgörande fråga hur den moraliska människan bör förhålla sig till stor konsekvensosäkerhet. Vi antydde i föregående avsnitt fyra förhållningssätt i kärnvapenfrågan: probabilistisk rationalism, possibilistisk rationalism, intuition och traditionalism. Vi framkastade även en femte idé: det föreligger en skyldighet att göra en omsorgsfull konsekvensanalys och att låta resultatet vara det som bestämmer valet av ståndpunkt i kärnvapenfrågan, men däremot ingen skyldighet att driva någon bestämd linje i denna fråga. Vad innebär denna tanke, om den tillämpas i fråga om internationalism?

Varje utrikespolitisk åtgärd kan ha effekter på systemnivå. Länder kan inte välja mellan att påverka och att inte påverka det internationella systemet; såtillvida finns inte något val mellan aktivitet och passivitet. Valet står, liksom i kärnvapenfrågan, mellan mer eller mindre välgrundat handlande. Den skyldighet som finns är, enligt den tanke vi experimenterar med, en skyldighet att överväga de långsiktiga konsekvenserna för freden och säkerheten av olika utrikespolitiska handlingsalternativ – en skyldighet att ha en genomtänkt syn på dessa frågor och observans på dem snarare än att handla blint.

Sammanfattningsvis är det främst tre problem som uppstår för den som på moralisk grund vill ta ställning till internationalismen som fredsstrategi. För det första kan denna politiska handlingslinje komma i konflikt med andra mål som kan vara moraliskt förpliktande: att bevara staternas autonomi, att stärka icke-statliga aktörer, att befrämja de mänskliga rättigheterna. För det andra finns en spänning inbyggd i internationalismen mellan att jämka mellan och knyta samman staterna å ena sidan och att ta strid med dem som bryter mot internationella regler å den andra. För det tredje råder även i detta fall stor konsekvensosäkerhet: det är inte lätt att bedöma i vad mån som internationalistiska åtgärder faktiskt skulle befrämja freden och säkerheten.

4. Slutord

Denna uppsats har gett en provkarta på svårigheter som uppstår för den som på moralisk grund vill ta ställning till freds- och säkerhetspolitiken eller, om man så vill, en provkarta på skeptiska

frågor att ställa, när ståndpunkter framförs med etiska anspråk. Att svårigheterna är stora och skepsisen ofta befogad är uppenbart. Vi har emellertid antytt ett slags etiskt minimum för den som har en konsekvensetisk utgångspunkt, en hållning på vars rimlighet vi är osäkra men som kan var värd att pröva för den som underkänner gängse lösningar på konsekvensosäkerhetens problem men likväl inte vill släppa tanken att det politiska ställningstagandet har moraliska aspekter. Det etiska minimet innebär en skyldighet att även under stor konsekvensosäkerhet göra en ansträngning för att välja det handlingsalternativ som har de från moralisk synpunkt bästa konsekvenserna. Även om det inte kan karakteriseras som moraliskt klandervärt att inta en viss sakståndpunkt snarare än en annan gäller enligt denna tanke, att om ett politiskt parti eller en annan organisation – ett kyrkligt samfund, ett fackförbund, armén, Svenska freds- och skiljedomsförbundet – skulle ta ställning utan att först ha genomfört eller tagit del av en grundlig analys av de moraliskt relevanta konsekvenserna, vore detta moraliskt klandervärt, liksom naturligtvis om de efter en sådan analys valde ståndpunkt på grundval av andra överväganden än de moraliskt relevanta.

Att hävda denna uppfattning kan framstå som cynisk omoral i vissa sammanhang och som onödigt moraliserande i andra, beroende på i vad mån som den fråga det gäller har brukat diskuteras i moraliska termer. I kärnvapendebatten har den moraliska anspråksfullheten varit legio; i jämförelse härmed är det svagt att enbart kräva att man skall försöka handla rätt; det anmärkningsvärda ligger i att endast kräva detta och ifrågasätta postulatet att det finns bestämda sakståndpunkter som är omoraliska. När det gäller internationalismen, ligger det anmärkningsvärda snarare i att alls aktualisera frågan om moraliska skyldigheter; det är ovanligt att betrakta frågan om långsiktig internationell systemförändring som moralisk eller ens som viktig; här framstår hävdandet av en skyldighet till konsekvensanalys som långtgående. Skillnaden beror rimligtvis på att mera ansetts stå på spel i beslut om kärnvapenavskräckning än i beslut om att befrämja eller motarbeta specifika internationalistiska förändringar; dödandets moraliska problematik har varit mera uppenbart närvarande i det förra fallet än i det senare.

En besvärlig fråga är vad synsättet innebär på individnivå. Det förefaller rimligare att kräva

konsekvensanalys av organisationer än av enskilda. Vilken grad av insatthet kräver moralen av en enskild person, när han eller hon tar ställning i komplicerade politiska frågor? Hur mycket av sin tid behöver den rättfärdiga medborgaren ägna åt att sätta sig in i sådana frågor? Det som här skymtar är en diskussion om vilka moraliska förpliktelser som ligger i det demokratiska medborgarskapet.

En annan besvärlig fråga är vad synsättet betyder i fråga om icke-ställningstagande. Å ena sidan kan man hävda, att eftersom även ett utelivet ställningstagande kan ha konsekvenser, är det från konsekvensetisk synpunkt liktydigt med ett ställningstagande. Å andra sidan kan man ifrågasätta det rimliga i att, i varje politisk fråga som kan ha moraliska aspekter, alla politiska aktörer skulle ha skyldighet att överväga de moraliskt relevanta konsekvenserna av att inte ta ställning. Detta är ännu en punkt där idén om en skyldighet till konsekvensanalys behöver preciseras.

Noter

- ¹ Denna uppsats har skrivits inom ramen för projektet "Internationalism och fred", för vilket Kjell Goldmann är ansvarig och vilket stöds av HSFR. Det övergripande syftet med projektet är att klarlägga innebörden och hållbarheten i internationalism som fredsstrategi (Goldmann 1988). Av dem som gett oss synpunkter vill vi särskilt nämna Jens Bartelson, Bo Lindensjö, Bengt Sundelius och Torbjörn Tännsjö.
- ² En introduktion för statsvetare av en statsvetare finns hos Lundquist (1988:29–46). – Ett av de klassiska problemen i sammanhanget är om politikens moral är densamma som eller annorlunda än privatlivets. Enligt en ståndpunkt är lögn, bedrägeri osv lika förkastliga i det offentliga som i det privata livet. Enligt en annan ståndpunkt är detta synsätt ohållbart; politikern har ett övergripande ansvar för helheten och övergripande skyldigheter att tillvarata sitt kollektivs gemensamma intressen, och därför kan man som politiker ha plikt att göra sådant som man bör avstå från som privatperson. Det är värt att påpeka, att den förra ståndpunkten förefaller vara ovanlig, då det gäller internationell fred och säkerhet. Endast radikalpacifister står för uppfattningen att samma normer gäller för dödande på nationsnivå som på individnivå. Det vanligare förefaller vara att utgå från att det offentliga dödandet från moralisk synpunkt skiljer sig från det privata; vad debatten främst gäller är i vilken utsträckning och på vilket sätt.

- ³ Två monografier som ofta citeras är Walzer (1977) och Hoffmann (1981). Andra översiktsarbeten, i vilka även kärnvapenfrågan behandlas, är Hare och Joynt (1982), Phillips (1984) samt Fotion och Elfstrom (1986). Exempel på arbeten som diskuterar avskräckningsproblemet från kristna utgångspunkter är Paskins (1986) och Fisher (1985).
- ⁴ Flera av de författare som citeras i det följande är svårkategoriserade såtillvida som de inte klart anger sin ståndpunkt. Vår kategorisering bygger i sådana fall på vad som framstår som den naturliga slutsatsen av deras argumentation.
- ⁵ I en genomgång med anspråk på fullständighet skulle man behöva beakta även argument utan direkt anknytning till freden och säkerheten, tex sådana som gäller kärnvapen som demokratiproblem eller deras anspråktagande av resurser som kunde användas för annat.
- ⁶ Den etablerade principen är den sk doktrinen om dubbel effekt, enligt vilken en handling som leder till att oskyldiga dödas är moraliskt godtagbar om och endast om (a) handlingen själv är moraliskt godtagbar, (b) den onda effekten av handlingen inte är ett medel för att uppnå den goda effekten, (c) den goda effekten är avsedd men inte den onda, och (d) den goda effekten är större än den onda (tex Walzer 1977:151–59, Phillips 1984:30 ff).
- ⁷ För en motsatt ståndpunkt se Lackey 1982.
- ⁸ För ett meningsutbyte mellan företrädare för rationell avskräckningsteori respektive empiriska avskräckningsstudier se artiklarna av Achen och Snidal, George och Smoke, Jervis, Lebow och Stein samt Downs i *World Politics*, 41 (1989):2.
- ⁹ För kritiska synpunkter på den goodinska possibilismen se Nye 1986:68–69.
- ¹⁰ Det är inte meningen att dessa termer skall antyda, att den konfliktinriktade internationalismen skulle vara mera krigisk än den harmoniinriktade. Det finns en skillnad mellan dem såtillvida som att den harmoniinriktade internationalismen primärt är inriktad på att lösa den mellanstatliga fredens och säkerhets problem medan den konfliktinriktade internationalismen primärt är inriktad på att lösa andra problem. Emellertid brukar det ingå i föreställningar av den konfliktinriktade typen att de egna idealens seger – diktaturernas krossande, folkens nationella frigörelse, underutvecklingens hävande – är en förutsättning för freden på sikt; i denna mening kan även en konfliktinriktad internationalism vara en fredsstrategi. Vidare: termen konfliktinriktad är inte detsamma som våldslig och harmoniinriktad är inte detsamma som icke-våldslig. Historien visar att den politiska metoden kan vara såväl våldslig som icke-våldslig på bägge sidor.
- ¹¹ Det har varit vanligt att hävda, att den svenska utrikespolitiken och utrikesdebatten "internationaliserades" på 1960-talet. Förändringen åskådliggjordes i en innehållsanalys av ledare i svenska dags- tidningar: intresset för fjärran liggande länder och

- områden blev väsentligt högre än tidigare fr om år 1965. Något som däremot inte ökade var intresset för det internationella systemet och dess struktur, tex för FN. Med den terminologi som användes i undersökningen ökade "fjärrområdesorienteringen" i utrikesdebatten men inte "systemintresset" (Goldmann 1981). Distinktionen påminner om den mellan en konfliktinriktad och en harmoniinriktad internationalism.
- ¹² Den "milda" internationalismens liberala och socialistiska rötter får en belysning hos McKinlay och Little (1986).
- ¹³ Båda typerna av problem diskuteras ingående i Goldmann 1971.
- ¹⁴ Detta är en av huvuduppgifterna i det forskningsprojekt inom vars ram denna uppsats har tillkommit.
- ¹⁵ Detta diskuteras utförligare i Goldmann och Robertson 1990.
- ¹⁶ Argumenten för och mot antagandet diskuteras i Goldmann 1989.
- ¹⁷ Enligt *SIPRI Yearbook 1989* (pp 342–45) pågick 33 "major conflicts" år 1988. Endast fyra av dem kan betecknas som klart mellanstatliga (Indien-Pakistan, Etiopien-Somalia, Iran-Irak, Kina-Vietnam).

Referenser

- Achen, CH och Snidal, D 1989. "Rational Deterrence Theory and Comparative Case Studies." *World Politics*, vol 41, nr 2, 143–169.
- Art, RJ 1985. "Between Assured Destruction and Nuclear Victory: The Case for the 'Mad-Plus' Posture," i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Bull, H 1977. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan.
- Buzan, B 1987. *An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations*. London: Macmillan.
- Donaldson, T 1985. "Nuclear Deterrence and Self-Defense," i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Downs, GW 1989. "The Rational Deterrence Debate." *World Politics*, vol 41, nr 2, 225–238.
- Dworkin, G 1985. "Nuclear Intentions", i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Fisher, D 1985. *Morality and the Bomb: An Ethical Assessment of Nuclear Deterrence*. London/Sidney: Croom Helm.
- Fotion, N och Elfstrom, G 1986. *Military Ethics: Guidelines for Peace and War*. Boston, London och Henley: Routledge & Kegan Paul.

- Gauthier, D 1985. "Deterrence, Maximization, and Rationality", i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- George, A L och Smoke, R 1989. "Deterrence and Foreign Policy". *World Politics*, vol 41, nr 2, 170–182.
- Gilpin, R 1981. *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldmann, K 1971. *International Norms and War between States: Three Studies in International Politics*. Stockholm: Esselte Studium.
- 1981. *Stormaktspolitik och kulturklimat*. Lund: Studentlitteratur.
- 1988. "Internationalism and Peace: Three Question Marks", i *Research on International Issues*. Stockholm: Faculty of Social Sciences, University of Stockholm.
- 1989. Does Cooperation Inhibit Conflict? Annual Conference of the International Studies Association, London, March 28–April 1.
- och Robertson, A 1988. *Strategies for Peace: The Political Parties, Churches, and Activists in West Germany, Great Britain and Sweden*. Stockholm: Department of Political Science, University of Stockholm.
- och Robertson, A 1990. International Opinion, International Politics, and Democracy: A Framework of Analysis. ECPJ Joint Sessions of Workshops, Bochum, April 2–7.
- Goodin, R E 1985. "Nuclear Disarmament as a Moral Certainty", i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Hardin, R, Mearsheimer, J, Dworkin, G och Goodin, R E, red 1985. *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Hare, J E och Joynt, C B 1982. *Ethics and International Affairs*. London: Macmillan.
- Herz, J H 1968. "International Relations: Ideological Aspects", i *International Encyclopedia of the Social Sciences*. London: Macmillan och New York: The Free Press.
- Hoekema, D A 1986. "The Moral Status of Nuclear Deterrent Threats", i Paul et al, *Nuclear Rights/Nuclear Wrongs*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hoffmann, S 1981. *Duties beyond Borders*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Jervis, R 1989. "Rational Deterrence: Theory and Evidence". *World Politics*, vol 41, nr 2, 183–207.
- Lackey, D P 1982. "Missiles and Morals: A Utilitarian Look at Nuclear Deterrence". *Philosophy & Public Affairs*, vol 11, 189–231.
- 1986. "Immoral Risks: A Deontological Critique of Nuclear Deterrence", i Paul et al, *Nuclear Rights / Nuclear Wrongs*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lebow, R N och Stein, J G 1989. "Rational Deterrence Theory: I Think, Therefore I Deter". *World Politics*, vol 41, nr 2, 208–224.
- Lee, S 1985. "The Morality of Nuclear Deterrence: Hostage Holding and Consequences", i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- 1986. "Morality and Paradoxical Deterrence", i Paul et al, *Nuclear Rights / Nuclear Wrongs*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lundquist, L 1988. *Byråkratisk etik*. Lund: Studentlitteratur.
- Mack, E 1986. "Three Ways to Kill Innocent Bystanders: Some Conundrums Concerning the Morality of War", i Paul et al, *Nuclear Rights / Nuclear Wrongs*. Oxford: Basil Blackwell.
- Madsen, M H 1985. *The Image and Impact of World Opinion: Foreign Policy Making and Opinion Abroad*. Cambridge, Mass: Dept of Government, Harvard University (diss).
- McKinlay, R D och Little, R 1986. *Global Problems and World Order*. London: Frances Pinter.
- McMahan, J 1985. "Deterrence and Deontology", i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Morris, C W 1985. "A Contractarian Defense of Nuclear Deterrence", i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Nye, J S Jr 1986. *Nuclear Ethics*. New York: The Free Press.
- Parkinson, F 1977. *The Philosophy of International Relations*. Beverly Hills/London: Sage.
- Paskins, B, red 1986. *Ethics and European Security*. London: Croom Helm.
- Paul, E F, Miller, F D Jr, Paul J och Ahrens, J, red 1986. *Nuclear Rights / Nuclear Wrongs*. Oxford: Basil Blackwell.
- Pfaltzgraff, R L Jr 1986. "Nuclear Deterrence and Arms Control: Ethical Issues for the 1980s", i Paul et al, *Nuclear Rights / Nuclear Wrongs*. Oxford: Basil Blackwell.
- Phillips, R L 1984. *War and Justice*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Rosenau, J N och Holsti, O R 1983. "US Leadership in a Shrinking World: The Breakdown of Consensus and the Emergence of Conflicting Belief Systems." *World Politics*, vol 35, nr 3, 368–392.
- Roszak, T 1985. "A Just War Analysis of Two Types of Deterrence", i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Eth-*

- ics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Russett, B M 1984. "Ethical Dilemmas of Nuclear Deterrence". *International Security*, vol 8, nr 4, 36-54.
- Shue, H 1986. "Conflicting Concepts of Deterrence", i Paul et al, *Nuclear Rights / Nuclear Wrongs*. Oxford: Basil Blackwell.
- SIPRI Yearbook 1989: World Armaments and Disarmament*. 1989. Oxford: Oxford University Press.
- Stenelo, L G 1984. *The International Critic*. Lund: Studentlitteratur.
- Teichman, J 1986. *Pacifism and the Just War: A Study in Applied Philosophy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Tännsjö, T, under utgivning. *Conservatism for Our Time*. London: Routledge.
- U S Catholic Conference. 1983. *The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response*. Washington, DC.
- Waltz, K N 1979. *Theory of International Politics*. Reading, Mass: Addison-Wesley Publishing Company.
- Walzer, M 1977. *Just and Unjust Wars*. New York: Basic Books.
- 1986. "The Reform of the International System", i Østerud, Ø, red, *Studies of War and Peace*. Oslo: Norwegian University Press.
- Wasserstrom, R 1985. "War, Nuclear War, and Nuclear Deterrence: Some Conceptual and Moral Issues", i Hardin et al, *Nuclear Deterrence: Ethics and Strategy*. Chicago/London: The University of Chicago Press.